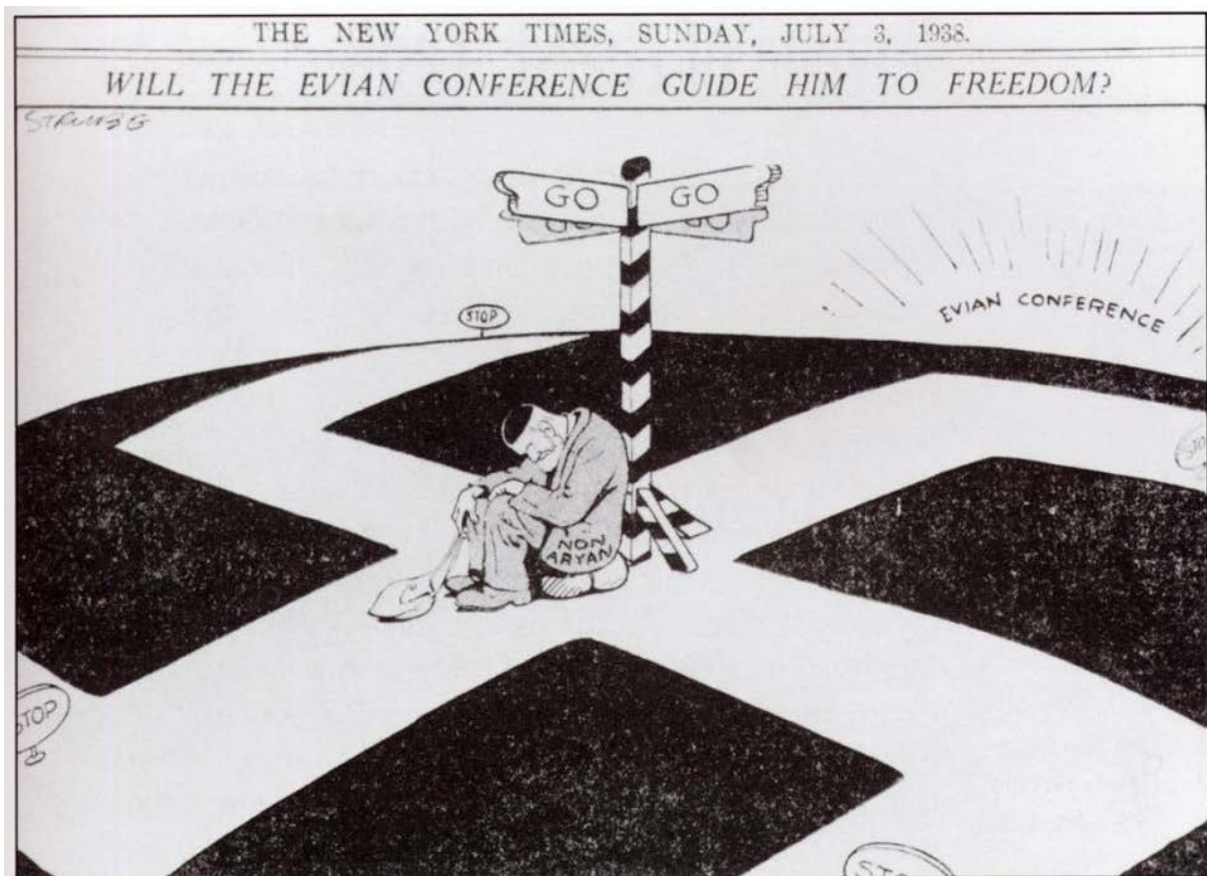

LANGS DE WEG VAN HET WOORD

Een analyse van de driehoeksverhouding tussen beeldvorming, taal en politiek in het licht van de Évianconferentie.

Masterscriptie
Mark Barrois
S4243307
Dr. R. Ensel
Radboud Universiteit Nijmegen
15-06-2016

Inhoudsopgave |

Inleiding	pag. 3
Hoofdstuk 1: Op weg naar Évian	pag. 11
"Jood" en "vluchteling"	pag. 11
Vervolging van de Joden	pag. 13
Redding?	pag. 15
Hoofdstuk 2: Van Évian...	pag. 19
Voorspel	pag. 19
Opening van de conferentie	pag. 20
Het Joodse stereotype	pag. 23
Bucker-Andreae spreekt...	pag. 26
Hoofdstuk 3: ... naar Nederland	pag. 28
Joodse vluchtelingen in Nederland	pag. 28
'Ongewenscht'	pag. 29
Évian in Nederland	pag. 33
<i>Kristallnacht</i>	pag. 34
Conclusie	pag. 37
Bronnenlijst	pag. 39
Visuele bronnen	pag. 39
Tekstuele bronnen	pag. 39
Archiefmateriaal – politiek	pag. 39
Archiefmateriaal – publiek	pag. 40
Literatuurlijst	pag. 41

Inleiding |

Europa wordt tegenwoordig geconfronteerd met een moeilijk oplosbaar vluchtelingenvraagstuk. Sinds het uitbreken van de oorlog in Syrië, met een snel destabiliserende situatie in het gehele Midden-Oosten tot gevolg, zoeken honderdduizenden, veelal islamitische, vluchtelingen hun toevlucht in het veilig gewaande Europa. Doordat aan vluchtelingen sporadisch een warm welkom wordt geboden, lijkt verzet tegen hun komst eerder regel dan uitzondering. Diverse politici, waaronder enkele regeringsleiders, waarschuwen op indringende toon voor de talloze bedreigingen die de vluchtelingencrisis met zich mee zou brengen: een snelle islamisering van de eigen samenleving, het verloren gaan van de eigen culturele identiteit, mogelijk terrorismegevaar, een toename in strafbare feiten gepleegd door bepaalde etnische groeperingen, torenhoge financiële lasten, groeiende werkloosheid en een algehele daling van het eigen welzijn.

Het formuleren van deze, al dan niet terechte, gevolgen van het vluchtelingenvraagstuk gaat vaak gepaard met subjectieve of zwaar aangezette formuleringen. Zo refereerde David Cameron, de recentelijk afgetreden premier van het Verenigd Koninkrijk, naar de in tentenkampen ondergebrachte vluchtelingen in Calais als “swarms of people” en stelde Theresa May, de nieuwe premier, dat de vluchtelingen het onmogelijk maakten “to build a cohesive society.”¹ Ook in Nederland wordt in felle bewoordingen gereageerd op het vluchtelingenvraagstuk. PVV-partijleider Geert Wilders sprak bijvoorbeeld over een “asieltsunami van islamitische mensen die ons land overspoelen” en over “testosteronbommen die het leven voor vrouwen en hun dochters onveilig maken”.² Dergelijke doemscenario's, waarin een ‘vluchtelingenstroom Fort Europa overspoeld’, spelen in op de onder de bevolking gesignaleerde angsten, maar bevestigen en versterken tegelijkertijd deze angsten. Op die manier kan retoriek – en beeldvorming in het algemeen – verstrekkende consequenties hebben voor het huidige publieke en politieke vluchtelingendebat.

Migratie, vluchtelingen en de tegenwoordig gebruikte retoriek zijn allerm minst nieuwe verschijnselen. Er vallen, aldus Zeid Ra'ad Al Hussein, de High Commissioner For Human Rights van de Verenigde Naties, sterke parallellen te trekken met de jaren voorafgaand aan de Tweede Wereldoorlog, toen honderdduizenden Joden het Hitlerregime probeerden te ontvluchten. Om de Joden te assisteren bij hun migratiewens werd in 1938 door de internationale gemeenschap een conferentie belegd, waarbij de mogelijkheden voor een eventuele migratie verkend werden. Tijdens deze notoire Évianconferentie deden enkele vertegenwoordigers uiterst dubieuze uitspraken over enerzijds de Joodse gemeenschap in zijn algemeenheid en anderzijds de aard van het vluchtelingenvraagstuk, wat er tezamen bijdroeg aan het mislukken van de bijeenkomst. De bedenkelijke bewoordingen, zoals die toen gedaan werden, lijken, zo stelt Al Hussein teleurgesteld vast, tegenwoordig in de politieke- en publieke sfeer herhaald te worden. Europa schijnt daarmee, spijtig genoeg, geen lessen te hebben getrokken uit de gevaren van dergelijke retoriek: ‘One wonders what has happened to

---

¹ S. Jones, Refugee rhetoric echoes 1938 summit before Holocaust, UN officials warns (2015) <<http://www.theguardian.com/global-development/2015/oct/14/refugee-rhetoric-echoes-1938-summit-before-holocaust-un-official-warns>> [geraadpleegd op 16-01-2016].

² Citaten afkomstig uit de Algemene Politieke Beschouwingen van de Tweede Kamer van 17 september 2015.

Europe. Why is there so much amnesia? Why don't they properly distil from their experience that they've been down this road before?'³

In deze scriptie zal deze troebele driehoeksverhouding tussen beeldvorming, taal en politiek in een historisch perspectief geplaatst worden. Er zal gekeken worden naar de gedane uitspraken ten tijde van de Évianconferentie en hoe deze taaldaden zich verhielden tot de bestaande beeldvorming over- en de categorisering van het Joodse volk. Vervolgens zal onderzocht worden hoe dergelijke bewoordingen werden vertaald naar het publieke en politieke domein in de Nederlandse context en wat de politieke implicaties hiervan voor de Joodse vluchtelingen waren. Op die manier zullen de werking- en de macht van taal inzichtelijk worden gemaakt.

Sinds het onderzoek van de taalfilosoof Ludwig Wittgenstein is gedemonstreerd hoe taal niet alleen een middel is om de waarheid te beschrijven, maar dat (het gebruik van) taal tevens betekenis creëert en derhalve een werkelijkheid oproept of representeert - een cruciaal inzicht om binaire opposities, machtsrelaties of propaganda bloot te leggen.⁴ Deze noties van Wittgenstein hebben veel latere filosofen, waaronder de gendertheoretica Judith Butler, sterk beïnvloed.

In haar boek *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* stelt zij namelijk dat alle taaldaden, waaronder alledaagse verbale communicatie, een performatief karakter hebben: het gebruik van de gendercategorieën 'man' en 'vrouw' draagt immers bij aan het construeren van een eigen identiteit. Dergelijke performatieve taaldaden, zo beargumenteert Butler, worden beïnvloed door culturele factoren, wat tot gevolg heeft dat gendercategorieën als 'man' en 'vrouw' ook cultureel bepaald en dus niet universeel zijn. Juist vanwege de historische veranderlijkheid en culturele verschillendheid van dergelijke labels is het, aldus Butler, noodzakelijk om een dergelijke categorisering te problematiseren en de gebruikte taal te analyseren.⁵ Bovendien moet in acht genomen worden dat deze categorieën niet op zich zelf staan: ze staan ook in verbinding met elkaar. Het taalgebruik omtrent 'man-vrouw'-relaties bevestigt daardoor ook de machtsrelatie tussen beide categorieën. Deze belangrijke notie illustreert Butler aan de hand van de eveneens geconstrueerde categorie 'homo'. De manier waarop dit woord wordt gebruikt in onze taal bevestigt vaak dat homoseksualiteit afwijkend is en dus in de marge van de samenleving staat.

In haar politiek-filosofische werk *Excitable Speech*, dat enkele jaren na *Gender Trouble* verscheen, gaat Butler onder andere dieper in op de manier waarop onze identiteiten en vooral onze sekseverschillen gevormd worden door de in de maatschappij gebruikte taal. Aan de hand verschillende voorbeelden illustreert Butler dat taal een vorm van 'doen' is. Zo zijn kwetsende taaluitingen (*hate speech*) een vorm van 'doen': het dreigen om iemand pijn te doen, zou immers, zelfs zonder de daadwerkelijke uitvoering daarvan, iemand dermate kunnen beangstigen dat deze zich beperkt voelt in zijn doen, denken en zijn. Een tweede casus is het *don't ask, don't tell*-beleid van de Amerikaanse krijgsmacht. De woorden 'ik ben homo' worden, in navolging van dit beleid, opgevat als homogedrag en derhalve niet getolereerd binnen de militaire kring. Een dergelijke opmerking over de eigen identiteit wordt daardoor, zo stelt Butler, gelijkgesteld aan een handeling, die, eenmaal in de openbaarheid, besmettelijke of kwalijke gevolgen zou kunnen hebben voor anderen. Hoewel het de bedoeling was dat dit beleid homoseksualiteit zoveel mogelijk buiten het Amerikaanse leger zou houden, stimuleerde het juist, paradoxaal genoeg, de gesprekken over homoseksualiteit binnen het leger. Aan de hand van die constatering trekt Butler een voor dit onderzoek zeer relevante

---

³S. Jones, 'Refugee rhetoric echoes 1938 summit before Holocaust, UN officials warns', *The Guardian* (2015) <<http://www.theguardian.com/global-development/2015/oct/14/refugee-rhetoric-echoes-1938-summit-before-holocaust-un-official-warns>> [geraadpleegd op 16-01-2016].

⁴ L. Wittgenstein, *Philosophical Investigations* (Oxford 1953).

⁵ J. Butler, *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* (London 1990).

conclusie: de betekenis van woorden, en bovenal kwetsende termen, kunnen niet los gezien worden van de context waarbinnen ze gebruikt worden, maar kunnen tevens functioneren in nieuwe situaties, waardoor ze een nieuwe betekenis kunnen krijgen.⁶

De wending van de filosofie naar (het construerend vermogen van) taal, ook wel de *Linguistic Turn* genoemd, heeft de wetenschap, en specifiek de geschiedwetenschap, bewust gemaakt van de manipulatieve kracht van woorden.⁷

De Amerikaanse politicoloog Murray Edelman, gespecialiseerd in politieke psychologie, had voorafgaand aan het onderzoek van Butler, het belang van de scheppende kracht van taal reeds benadrukt. Onze perceptie van zaken is, zo beargumenteerde Edelman, afhankelijk van de categorisering ervan. Categorisering roept immers centrale kenmerken, behorend tot die categorie, op en creëert daardoor niet-waarneembare veronderstellingen. Dit illustreerde hij aan de hand van een aantal voorbeelden. Het categoriseren van iemand als “crimineel” bevestigt weliswaar één van zijn kenmerken (hij/zij heeft een strafbaar feit gepleegd), veronderstelt een aantal anderen (hij/zij heeft met kwade opzet een zwaar strafbaar feit gepleegd), maar gaat compleet voorbij aan talloze andere factoren, zoals de daadwerkelijke aard van de overtreding, de sociaaleconomische achtergrond en de psychische gesteldheid van de ‘crimineel’. Uit dit simpele voorbeeld blijkt dat het gebruik van een bepaald woord verschillende, niet per se ware, assumpties oproept en daardoor ook indirect bepaalde zaken uitsluit.⁸ Hetzelfde gaat op voor de term ‘vluchteling’: de term bevestigt alleen dat een persoon op de vlucht is geslagen, maar zegt verder niets over het waarom van het vluchten of over de kenmerken van de vluchtende persoon. Edelman grijpt daarbij terug op een passend citaat van filosoof Alfred Schutz, die stelt dat categorieën fungeren als ‘a treasure house of readymade pre-constituted types and characteristics, all socially derived and carrying along an open horizon of explored content.’⁹ Unieke of kritieke kenmerken van de situatie worden daardoor niet meegenomen in de beoordeling, waardoor een incompleet - of zelfs onjuist - beeld wordt opgeroepen.

Ditzelfde geldt, zo beargumenteert Edelman vervolgens, ook voor publieke of politieke discussies. Ook in dergelijke debatten voert de bestaande beeldvorming en de standaard typificaties de boventoon, met als gevolg dat politieke overtuigingen gebaseerd zijn op een reeds gevestigde sociale of politieke consensus. Doordat specifieke kenmerken niet of nauwelijks in acht genomen worden bij de beantwoording van een probleem, laat de effectiviteit van de oplossing meestal te wensen over.¹⁰ Hij illustreert dit aan de hand van de classificatie van de meest voorkomende sociale ‘problemen’, zoals armoede, werkloosheid, criminaliteit, mentale problemen en inadequaat onderwijs. Om dergelijke kwesties op te kunnen lossen, zijn verschillende ministeries opgericht, bemand door experts op het gebied van armoede, onderwijs of gezondheidszorg, die zich toeleggen op de problemen behorende tot de eigen, afzonderlijke portefeuilles. Dit classificatieschema impliceert, aldus Edelman, dat ieder ministerie moeilijkheden tracht op te lossen, die wezenlijk verschillen van de problematiek van een ander ministerie. Edelman vindt een dergelijke voorstelling simplistisch, aangezien een veelheid van de zojuist genoemde problemen, hun oorzaak vinden

---

⁶ J. Butler, *Excitable Speech: A Politics of the Performative* (Londen 1997).

⁷ Zie ook: R. Rorty, e.a., *The Linguistic Turn. Essays in Philosophical Method* (Chicago 1967).

⁸ M. Edelman, *Political Language: Words That Succeed And Policies That Fail* (New York 1977), p. 23.

⁹ Schutz, A., ‘Common-Sense and Scientific Interpretation of Human Action’, *Philosophy and Phenomenological Research* 14 (1953), p. 10.

¹⁰ M. Edelman, *Political Language: Words That Succeed And Policies That Fail* (New York 1977), p. 26.

in een gemeenschappelijk oorzaak, namelijk in een economisch systeem met een gebrek aan banen en individuele zelfontplooiing.¹¹

Taal heeft dus, zoals de theorieën van Butler en Edelman aantonen, *onbewust* een construerende kracht. Echter, taal kan ook bewust gebruikt (of misbruikt) worden om meningen en denkbeelden te beïnvloeden en te (ver)vormen. De Koude Oorlog is bij uitstek de periode waarin werd geprobeerd om het gedachtegoed- en de beeldvorming over de tegenstander, aan de hand van retorische bewoordingen en propaganda, te beïnvloeden. Zo ageerde Nixon in zijn boek over de Vietnamoorlog tegen de ‘communist atrocities’ begaan door het totalitaire, communistische regime en verdedigde hij in datzelfde boek, overigens gepubliceerd lang na de beëindiging van het conflict, door te stellen dat het nodig was ‘to resist Communist aggression in South Vietnam.’¹² In contrast met deze representatie van het communistische regime staat het door Noam Chomsky, de bekende taalwetenschapper, filosoof en politiek activist, geschetste beeld. Hoewel verklaard tegenstander van het communisme, wijst Chomsky eropdat: ‘[in the case of the USSR] the defensive rhetoric has some substance; no government in Russia, whatever its composition, would relax controls over Eastern Europe as long as a rearmed Germany is part of a hostile Western military alliance, for historical and strategic reasons that are all too obvious.’¹³

De verschillende interpretaties van het communisme, als agressor of als verdedigende macht, maken duidelijk dat taal van fundamentele waarde is bij het construeren van een bepaald beeld. Het oproepen van een beeld over de ander zegt, direct of indirect, ook iets over de representatie van het zelf. Zo verklaarde Nixon: ‘today, after Communist governments have killed over a half million Vietnamese and over 2 million Cambodians, the conclusive moral judgment has been rendered on our effort to save Cambodia and Vietnam: We have never fought in a more moral cause’.¹⁴ Dergelijke talige wij-zij-constructies, waarbij de ander, in tegenstelling tot het zelf, wordt afgeschilderd als een immorele ‘vijand’ of als een ‘gevaar’, worden door Chomsky blootgelegd en van een kritische noot voorzien.¹⁵

Dit wij-zij-denken, waarbij de ander vaak als ‘vijand’ of als ‘gevaar’ wordt afgeschilderd, is, net als de problematiek omtrent het categoriseren, van groot belang in het vervolg van dit onderzoek. Het naziregime trachtte immers de Arische Duitsers, die als leden van de natie werden beschouwd, ertoe te bewegen zich vijandig tegenover de Joodse gemeenschap op te stellen, daar de Joden geen deel zouden uitmaken van de Duitse natie. Op die manier werd aan de Duitse Jood, ook al waren al zijn voorouders van Duitse komaf, zijn nationale identiteit ontnomen. Hoewel in het Derde Rijk dit uitsluitingsproces zijn meest zichtbare en gruwelijke vorm aannam, is het allerm minst uniek, stelt onder andere de Engelse taalwetenschapper John E. Joseph: autochtone Amerikanen, zij het van Duitse afstamming, werden tijdens de Eerste Wereldoorlog vervolgd vanwege hun vermeende anti-Amerikaansheid, Japanse Amerikanen werden, ook al waren ze uiterst loyaal aan de Amerikaanse zaak, tijdens de Tweede Wereldoorlog geïnterneerd en een Amerikaanse *commie* kon vanzelfsprekend geen echte Amerikaan zijn.¹⁶

De denigrerende term *commie* brengt op een eenvoudige manier de tot nu toe besproken theorieën samen. Het is immers een aan veronderstellingen en assumpties gekoppelde categorisering, die in het politieke en publieke debat betekenis krijgt door de term

---

¹¹M. Edelman, *Political Language: Words That Succeed And Policies That Fail* (New York 1977), p. 27.

¹²R. Nixon, *No More Vietnams* (London 1986), p. 16.

¹³N. Chomsky, *On Power and Ideology* (Boston, 1987), p 109.

¹⁴R. Nixon, *No More Vietnams* (London 1986), p. 209.

¹⁵N. Chomsky, *On Power and Ideology* (Boston, 1987). Zie ook: R. Salkie, *The Chomsky Update: Linguistics and Politics* (London 1990).

¹⁶J. Joseph, *Language and Politics* (Edinburgh 2006), p. 23.

tegenover andere categorieën, zoals ‘Amerikaan’, te plaatsen. Daaruit blijkt vervolgens dat een *commie* afwijkend en potentieel gevaarlijk zou zijn. De opgeroepen wij-zij-tegenstelling, door het gebruik van het label *commie*, drukt een machtsverhouding uit, waarbij de *commie*, als on-Amerikaans element, buiten de samenleving wordt geplaatst, en derhalve ook niet gerechtigd is om zich te laten met de inrichting van de Amerikaanse samenleving.¹⁷

In het Derde Rijk werden, zoals reeds aangegeven, bewust wij-zij-tegenstellingen gecreëerd tussen de Arische Duitsers en het Joodse volk om zo de nationaalsocialistische doelstellingen te verwezenlijken. De Duits-joodse filoloog Victor Klemperer publiceerde vlak na de oorlog zijn invloedrijke boek *Lingua Tertii Imperii*, waarin hij, aan de hand van retorische trucage en woordgebruik, het succes van Hitler bij het bespelen van het Duitse volk verklaarde.¹⁸ In Hitlers speeches, die als voorbeeld golden voor andere nazistische taaldaden, werden, volgens de analyse van Klemperer, telkens de voorvoegsels 'Welt-' en 'Volk-' herhaald. Deze voorvoegsels, gecombineerd met woorden als 'blind' ('blind gehoorzamen'), 'ewig' en 'gross' benadrukten enerzijds het grandioze karakter van het zuivere Duitse volk en anderzijds het gevoel van eenheid en verbondenheid van diezelfde natie.¹⁹ Daar het Joodse volk een grote bedreiging vormde voor deze kenmerken, werd naar hen in speeches gerefereerd als 'het gif van de samenleving'. Dergelijke uitspraken werkten, zo blijkt ook uit de dagboeken van Klemperer, de isolatie en uitsluiting van de Joden vanzelfsprekend in de hand en fungeerden als opmaat voor de latere deportatie en vernietiging.²⁰

Deze taalfilosofische noties worden in toenemende mate ook toegepast in de geschiedwetenschap. Ze zijn immers bij uitstek geschikt om machtsrelaties, propaganda of opposities inzichtelijk te maken.

Zo onderzocht de Nederlandse historica Charlotte Laarman het taalgebruik in zestig jaar Nederlands migratiedebat, waarbij ze zich met name richt op de verschillen tussen een Europese en een inheemse Indische man. De Indische man werd, in tegenstelling tot de Europese man, in zowel de politieke als de publieke sfeer geportretteerd als irrationeel, weinig doortastend en soms zelfs saai. Door zijn mannelijkheid te ontkennen en het contrast met de Europese man zo groot mogelijk te maken, werd geïmpliceerd dat de inheemse man geen echte man was. Op die manier bekrachtigde het de superioriteit van de Europese man en rechtvaardigde derhalve zijn koloniale macht.²¹ Ook werd in de pers in toenemende mate de zorg geuit dat steeds meer Indo-Europeanen 'werkloos' waren. Zij waren echter zelden daadwerkelijk werkloos, maar hun werk in de informele sector, veelal het ventten van allerlei koopwaar, werd niet als werk beschouwd: dergelijke arbeid paste immers niet bij een Europeaan, en deed daardoor ook afbreuk aan het prestige van Europa. Dit voorbeeld illustreert, aldus Laarman, dat de claims van morele en raciale superioriteit van de Europese gemeenschap, en daarmee de processen van in- en uitsluiting, constant in beweging zijn. Dit kwam ook tot uiting in het daadwerkelijke migratiedebat. Op basis van aannames en stereotypingen werden allerlei categorieën geconstrueerd, zoals oosterse en westerse Nederlanders, Indo-Europeanen, spijtoptanten, Maatschappelijke Nederlanders, enzovoorts, die allen verschillende aanspraken konden maken op het Nederlands staatsburgerschap.²² Zo verweeft Laarman beeldvorming en retoriek over postkoloniale migranten met de politieke consequenties voor deze migrantengroepen.

---

¹⁷ I. Fairclough en N. Fairclough, *Political Discourse Analysis: a method for advanced students* (London 2012), p. 78-116.

¹⁸ V. Klemperer, *Lingua Tertii Imperii: Notizbucheines Philologen* (Berlijn 1947).

¹⁹ Ibidem.

²⁰ V. Klemperer, „*Ich will Zeugnis ablegen bis zum letzten.*“ *Tagebücher 1933–1945* (Berlijn 1995).

²¹ C. Laarman, *Oude onbekenden: het politieke en publieke debat over postkoloniale migranten, 1945-2005* (Hilversum 2013).

²² Ibidem, p. 99.

Waar Laarmans onderzoek zich richt op het taalgebruik in de context van een Nederlands migratiedebat, focust het boek van de historicus Thomas Kaplan, *The Language of Nazi Genocide*, zich specifiek op het taalgebruik ten aanzien van Joden tijdens de Weimarrepubliek en het naziregime. Kaplan laat, op basis van een kwalitatieve en kwantitatieve bronnenanalyse van het taalgebruik van politici en de massamedia zien hoe de nazi's de manier waarop de Duitsers spraken, schreven en dachten over Duits-zijn en Joods-zijn veranderden in een steeds agressievere wij-zij-tegenstelling, waarbij Joden geen deel uitmaakten van het *Volk*. Hiermee laat Kaplan, overeenkomstig met het eerder besproken werk van Klemperer, zien dat het nazi-vocabulaire een politieke cultuur creëerde waarbinnen genocide mogelijk werd gemaakt. Een toevoeging van Kaplan op het werk van Klemperer schuilt in de stelling dat de agressieve, op in- en uitsluiting aansturende vocabulaire niet exclusief door fanatieke nationaalsocialisten gehanteerd werd. Toonaangevende schrijvers en kranten, zoals de *Frankfurter Zeitung*, betwisten de door de nazi's geconstrueerde categorieën niet - sterker nog, zij "reiterated the divide between Germans and Jews by depicting the two subjects with different appearances and manners of speaking".²³ Zelfs Duitse kranten met een sterk Joodse grondslag, zoals de *Jüdische Rundschau*, of individuele Joden maakten, naarmate het nazi-vocabulaire zich consolideerde, gebruik van deze antisemitische categorieën.²⁴

De laatste toevoeging van Kaplan op het werk van Klemperer laat zien dat er, zelfs onder opposanten en Joden, bijzonder weinig verzet was tegen het gebruikte nazi-vocabulaire inclusief zijn antisemitische categorieën. Het onderzoek van Kaplan beperkt zich echter tot de nationaalsocialisten, de Duitse pers en de in Duitsland wonende Joden: een internationaal perspectief ontbreekt in zijn analyse. Ook in vergelijkbare studies wordt weliswaar ingegaan op de door de nazi's gebruikte taal, maar blijft de internationale vergelijking uit.²⁵ Juist vanwege deze lacune is het interessant om te onderzoeken hoe in andere landen, en dan met name de westerse democratieën, gesproken werd over de Joodse vluchtelingen uit Duitsland. Daarom staan in deze scriptie de volgende vragen centraal: hoe verschilden de bewoordingen van de westerse leiders over Joodse vluchtelingen van het nazi-vocabulaire? Namen de buitenlandse, politieke leiders en de pers de door de nazi's geconstrueerde categorieën over of verzetten zij zich juist tegen het gebruik hiervan? Vanuit welke overtuigingen en veronderstellingen deden zij dit en hoe verhiel dit zich tot de reeds bestaande opvattingen en beeldvorming over Joden? Wat waren voor de Joodse vluchtelingen de politieke consequenties van het spreken van de politici?

Om deze centrale probleemstelling op te lossen, zal er eenzelfde methode gebruikt worden als Kaplan. Net als Kaplan zal er een kwalitatieve discoursanalyse toegepast worden, waarbij de tweedeling tussen politieke actoren en de massamedia aan bod zal komen. Het cijfermatige, kwantitatieve element, zoals Kaplan dat in zijn onderzoek verwerkt, zal in deze scriptie niet toegepast worden. Ten eerste omdat het voor dit onderzoek juist belangrijk is om te bestuderen hoe andere landen dan Duitsland - en met name de westerse democratieën - spraken over Joodse vluchtelingen, waarom dat zo gebeurde en wat de politieke consequenties daarvan waren. Een kwalitatief onderzoek past beter bij deze gestelde vragen. Ten tweede is een grootscheeps kwantitatief onderzoek, vanwege praktische redenen, niet haalbaar voor deze scriptie.

Waar Kaplan in zijn analyse kiest voor een aantal verschillende momenten, waaronder de Weimarrepubliek en de periode van de nazidictatuur, wordt er in het eerste deel van deze

---

²³T. Kaplan, *The Language of Nazi Genocide: Linguistic Violence and the Struggle of Germans of Jewish Ancestry* (New York 2009), p. 31.

²⁴T. Kaplan, *The Language of Nazi Genocide* (New York 2009).

²⁵Zie ook: H. Bosmajian, *The Language of Oppression* (Washington 1974); C. Hutter, *Linguistics and the Third Reich: Mother-tongue Fascism, Race and the Science of Language* (New York 1999); K. Ehlich, *Sprache im Faschismus*. (Frankfurt am Main 1989).

scriptie gekozen voor één sleutelmoment, namelijk de Évianconferentie, een in 1938 gehouden conferentie waarbij politiek leiders van over de hele wereld samenkwamen om het destijds zeer urgente Joodse vluchtelingenprobleem te bespreken.

Ten eerste is een bestudering van deze gebeurtenis relevant, omdat de conferentie van cruciaal belang was in de reactie op de vluchtelingen crisis. Waar tot op heden voornamelijk is onderzocht hoe de West-Europese landen op nationaal niveau reageerden op de vluchtelingenstroom, is de Évianconferentie, zo tonen de historici Bob Moore en Frank Caestecker aan, een belangrijk onderdeel in de internationale puzzel. De omgang met vluchtelingen in het ene land – het toelaten of weigeren – heeft een directe weerslag op het beleid van de rondomliggende landen. In hun boek staven de historici tevens dat, door het ontbreken van internationale afspraken, ieder land zich gedwongen voelde om een sterk restrictief beleid te voeren ten aanzien van vluchtelingen. De nationale staten waren immers bang om de ‘zwakste schakel’ in de ketting te worden en daarmee een stroom vluchtelingen aan te trekken.²⁶ De Évianconferentie had tot doel om deze impasse te doorbreken en is derhalve bij uitstek geschikt om een internationale context te bieden aan de vluchtelingenproblematiek.

Ten tweede, en voor dit onderzoek het meest relevant, is de Évianconferentie interessant, omdat deze gebeurtenis in de secundaire literatuur, zoals ook in het boek van Moore en Caestecker, zeer minimaal en slechts vanuit een politiek-bestuurlijk perspectief wordt behandeld.²⁷ Het meer impliciete, talige aspect komt niet aan bod. Juist deze invalshoek, met de geschetste taal filosofische theorieën en de historische werken van Kaplan en Laarman als vertrekpunt, kan een waardevolle toevoeging zijn op het politiek-bestuurlijke perspectief, omdat, in navolging van met name de noties van Butler, taal zelf actie is. Het bevestigt namelijk niet alleen de bestaande beeldvorming of stereotypering, maar taal heeft zelf ook een categoriserend en stigmatiserend vermogen. Om die reden kleven er ook politieke consequenties aan het gebruik van bepaalde retoriek en derhalve kunnen gezaghebbers vanwege hun uitlatingen politiek ter verantwoording worden geroepen. Dat betekent dat de wijze van constructie en de doelen die ten grondslag liggen aan deze politieke bewoordingen moeten worden onderzocht.²⁸

Waar in het eerste gedeelte van de scriptie slechts voor het behandelen van één sleutelmoment gekozen is, zal in het tweede gedeelte Kaplans methode nauwer gevolgd worden: aan de hand van meerdere gebeurtenissen, waaronder de beruchte circulaire van 7 mei 1938, de Évianconferentie zelf en de *Kristallnacht*, zal onderzocht worden hoe in de Nederlandse politiek en pers over de Joodse vluchtelingen gesproken werd, welke categorisering daarmee gepaard ging, welke beweegredenen of overtuigingen hieraan ten grondslag lagen en welke politieke gevolgen dit taalgebruik had.

In het onderzoek is niet alleen gekeken naar de verbale taaldaden, zoals de formele en informele speeches en uitspraken van politieke leiders, maar ook naar memoranda, telegrammen, briefwisselingen, de documentatie van de technische subcomités, parlamentsverslagen en krantenartikelen. Een aantal bronnen zijn hierbij gedistilleerd of geciteerd uit de secundaire literatuur, terwijl het merendeel is aangeboord in fysieke of digitale archieven, zoals het NIOD en de digitale collectie van de FDR Library.

De hoofdstukindeling van deze scriptie is afgestemd op deze tweespalt tussen het internationale perspectief, geboden door de Évianconferentie, en de nationale uitwerking, in

---

²⁶ F. Caestecker en B. Moore, *Refugees from Nazi-Germany and the Liberal European States, 1933-1939* (Oxford 2010).

²⁷Zie ook: Adler-Rudel, S., 'The Evian Conference On The Refugee Question', *Leo Baeck Institute Yearbook, Vol. 13* (1968), p. 235-276; Friedman, S., *No Haven for the Oppressed. United States Policy toward Jewish Refugees, 1938-1945* (Detroit 1973).

²⁸ J. Joseph, *Language and Politics* (Edinburgh 2006), p. 2.

de vorm van de Nederlandse casus. In het eerste hoofdstuk zal allereerst een korte toelichting gegeven worden op de centrale termen "Jood" en "vluchteling", waarna vervolgens beknopt de historische context wordt geschetst van het vluchtelingenvraagstuk als opmaat voor de Évianconferentie. In het tweede hoofdstuk zal vervolgens de conferentie zelf centraal staan. Daarbij zal weliswaar het (politieke) verloop van de vergadering worden behandeld, maar er zal voornamelijk aandacht zijn voor de gebruikte taal, stammend uit de bestaande stereotyperingen over Joden. In het derde hoofdstuk zal tot slot onderzocht worden welke bewoordingen en categorisering in Nederland werden gebruikt voor de Joodse vluchtelingen en welke politieke consequenties daaraan kleefden.

Hoofdstuk 1 | Op weg naar Évian

"Jood" en "Vluchteling"

Uit het voorgaande taal filosofische en historische debat is gebleken dat de constructie- en de talige toepassing van categorieën niet alleen de bestaande beeldvorming bevestigt, maar ook een stigmatiserend en activerend karakter heeft. Het gevolg is dat categorisering ook de creatie van wij-zij-tegenstellingen in de hand werkt, en daardoor ook de machtsrelatie tussen het 'wij' en het 'zij' definieert. Bij de analyse van de Évianconferentie en de situatie in Nederland zal dit uitgangspunt de rode draad vormen.

Voordat deze gebeurtenissen echter bestudeerd kunnen worden is het eerst noodzakelijk om bepaalde termen, zoals 'vluchteling', in een historisch perspectief te plaatsen. Immers, termen kunnen, zo luidde het taal filosofische inzicht van Judith Butler, in verschillende contexten functioneren, een andere betekenis krijgen en zodoende ook een nieuwe lading krijgen. Daar de termen 'Joods' en 'vluchteling' centraal staan in dit onderzoek, zullen deze woorden in volgorde kort worden uitgediept.

De term "Jood" is afgeleid van de naam Juda, de vierde zoon van aartsvader Jacob. Oorspronkelijk had deze term dan ook uitsluitend betrekking op leden van de stam - en later het koninkrijk - van Juda, maar in de eerste eeuwen van de jaartelling werd het begrip steeds ruimer toegepast: alle fysieke en geestelijke nakomelingen van zowel aartsvader Jacob als van de overige twee aartsvaders, Isaac en Abraham. Belangrijker dan de etymologie van het woord "Jood" is echter de vraag wanneer iemand als "Jood" werd beschouwd. In de regel geldt dat iedereen wiens moeder Joods is of iedereen die door het formele proces van bekering tot het Jodendom is overgegaan een Jood is. Hoewel sommige, relatief kleine stromingen binnen het Jodendom het oneens zijn met dit basisbeginsel, volgen zowel de liberale als de (ultra-)orthodoxe Joden dit principe.²⁹ Het gevolg is dat niet-praktiserende atheïsten, die zich niet of nauwelijks identificeren met het Jodendom, maar toch geboren zijn uit een Joodse moeder, tot het Jodendom worden gerekend. Met name in de afgelopen twee eeuwen³⁰ - en in het bijzonder ten tijde van het Derde Rijk - werd dit laatste problematisch: een gedeelte van de Joden was vastberaden om hun identificatie met het Jodendom te onderbouwen met culturele en filosofische argumenten, terwijl een ander gedeelte van de Joden zich, hopen om politiek en sociaal geaccepteerd te worden door de samenleving, sterk distantieerde van hun Joodse identiteit of deze zelfs in zijn geheel afwees.³¹

Waarde Joodse gemeenschap het "Joods-zijn" definieert vanuit het principe van de matrilineaire afstamming, hield het naziregime er, met de invoering van de rassenwetten van Neurenberg, andere richtlijnen op na. Met de in gebruik name van deze antisemitische wetgeving werd ieder met één of twee Joodse grootouders tot de nieuw geconstrueerde categorie van de *Mischlinge* gerekend, terwijl iemand met drie of vier Joodse grootouders als volledig "Joods" werd bestempeld. *Mischlinge* konden, mits ze voldeden aan een legio additionele voorwaarden, aanspraak maken op burgerschap, terwijl "volle" Joden per definitie waren uitgesloten van het Rijksburgerschap. Het naziregime creëerde hiermee nieuwe categorieën, die de machtsrelaties tussen Joden en "Ariërs" opnieuw definieerde: Joden

---

²⁹Zo gaat het Karaïtisch Jodendom, een zeer kleine stroming binnen het Jodendom, uit van een patrilineaire afstamming.

³⁰ M. Meyer, *The Origins of the Modern Jew: Jewish Identity and European Culture in Germany, 1749-1824* (Detroit 1967), p. 9.

³¹ F. Nicosia en D. Scrase, *Jewish Life in Nazi-Germany: Dilemmas and Responses* (New York 2010), p. 47-71.

werden naar de marge van de samenleving verbannen.³² Deze constructie van nieuwe categorieën is bijzonder relevant voor dit onderzoek. In het vervolg zal namelijk blijken dat dergelijke antisemitische categorieën niet alleen door de Duitse nationaalsocialisten werden gebruikt, maar ook door de buitenlandse politiek en pers werden overgenomen.

De tweede term die verder geproblematiseerd zal worden, is het woord 'vluchteling', daar de huidige definitie van dit woord, zoals vastgelegd in de Conventie van Genève in 1951, ontzettend verschilt van de toenmalige betekenissen. Het woord, afstammend van het Franse *refugié* en voor het eerst toegepast op de vluchtende Franse hugenoten in de zeventiende eeuw, werd tot aan 1914 voornamelijk gebruikt voor mensen die in een ander land, vanwege politieke of economische reden, asiel aanvroegen. Veel Europese landen hanteerden hierin een liberaal toelatingsbeleid dat erop neerkwam dat ieder wie geen landloper was zich als ingezetene van het nieuwe land mocht inschrijven.³³ Na 1914, met het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en het op gang komen van de Belgische vluchtelingenstroom, kwam in het gebruik van de term 'vluchteling' de nadruk sterker te liggen op het ontvluchten van het eigen woongebied omwille van vrees voor geweld of voor het eigen leven.

Zowel de Belgische militaire- als burgervluchtelingen die naar Nederland waren gevlucht op basis van de bilaterale verdragen tussen België en Nederland³⁴, werden opgevangen in bewaakte opvangkampen en konden, indien zij dit wensten, de oorlog in Nederland uitzitten en konden tijdens hun verblijf zelfs betaalde arbeid verrichten.³⁵ Burgervluchtelingen die ongewenst gedrag vertoonden konden echter, conform de Nederlandse Vreemdelingenwet van 1849, het land uitgezet worden.

Deze bereidheid om vluchtelingen op te vangen nam in het Interbellum steeds verder af. Er werden in deze periode weliswaar negen internationale verdragen afgesloten voor specifieke categorieën vluchtelingen, maar waar het Nansenpaspoort, dat in het volgende hoofdstuk overigens uitgebreider aan bod zal komen, nog door 52 staten werd geratificeerd, werd het Verdrag over de Status van Vluchtelingen, afkomstig uit Duitsland (10 februari 1938, vlak voor de Évianconferentie), door zeven landen ondertekend, maar door geen enkel land geratificeerd.³⁶

Ook in Nederland nam tijdens het Interbellum de behoefte toe om de instroom van vreemdelingen, waaronder ook vluchtelingen vallen, strenger te controleren en te reguleren. Daartoe werd in 1918 de Visumplicht ingesteld, wat betekende dat iedere vreemdeling die het land in wilde over een geldig visum diende te beschikken.³⁷ Bovendien diende iedere vreemdeling zich, volgens de Vreemdelingentoezichtwet, zich te laten registreren bij de politie.³⁸ De 'noodwet', ook in 1918 ingevoerd door de toenmalige minister van Justitie, zorgde

---

³²S. Friedlander, *Nazi Germany and the Jews: The Years of Persecution, 1933-1939* (New York 1997), p. 49-53. Zie ook: B. Meyer, "Jüdische Mischlinge": *Rassenpolitik und Verfolgungserfahrung 1933-1945* (Hamburg 1999).

³³A. Swart, *De toelating en uitzetting van vreemdelingen* (Deventer 1978), p. 11-12.

³⁴N. Oudejans, *Asylum. A Philosophical Inquiry into the International Protection of Refugees* (Oisterwijk 2011), p. 94-96.

³⁵C. van Eijl, *Al te goed is buurmans gek. Het Nederlandse vreemdelingenbeleid 1840-1940* (Amsterdam 2005), p. 104.

³⁶C. Skran, *Refugees in Interwar-Europe. The Emergence of a Regime* (Oxford 1995), p. 106-107, p. 126-127. Zie ook: M. Kuitenbouwer en M. Leenders, *Geschiedenis van de mensenrechten: bouwstenen voor een interdisciplinaire samenwerking* (Hilversum 2000) en N. Oudejans, *Asylum. A Philosophical Inquiry into the International Protection of Refugees* (Oisterwijk 2011).

³⁷C. van Eijl, *Al te goed is buurmans gek. Het Nederlandse vreemdelingenbeleid 1840-1940* (Amsterdam 2005), p. 116.

³⁸Ibidem, p. 112.

er tot slot voor dat aan vreemdelingen die gevaarlijk werden geacht voor de openbare orde, veiligheid, gezondheid of zedelijkheid, de toegang tot een bepaald gebied ontzegd kon worden. Deze wet had echter uitsluitend betrekking op vreemdelingen die zich reeds in Nederland bevonden, niet op hun de toelating of uitzetting.³⁹ Kortom: zowel op internationaal als op nationaal niveau veranderde in de twintigste eeuw de definitie van het woord 'vluchteling', en de daarmee gepaard gaande wetgeving, sterk.

Nu de veranderende betekenissen en definities - en de daaraan gekoppelde rechtsstatelijke moeilijkheden - van de woorden "Jood" en "vluchteling" kort geïmpliceerd zijn, is het mogelijk om te bestuderen hoe deze categorisering werd gebruikt voor, tijdens en na de Évianconferentie.

Vervolging van de Joden

Met het grijpen van de macht door Hitler en zijn NSDAP, werden de in de negentiende eeuw verworven rechten van de Joden in Duitsland sterk bedreigd en uiteindelijk herroepen. Zowel Joden die haast volledig opgegaan waren in de Duitse cultuur als Joden die nog actief het Joodse geloof praktiseerden, werden sociaal, politiek en economisch in toenemende mate geïsoleerd. Vervolgens werden Joden het slachtoffer van verbaal en fysiek geweld om uiteindelijk, op last van de Duitse staat, gedetineerd te worden in kampen of getto's. De sterk verslechterde leefomstandigheden van de Duitse Joden overtuigden veel Joden ervan dat een verder voortleven binnen de Duitse grenzen geen realistische mogelijkheid meer was. Het gevolg was dat duizenden Duitse Joden poogden te migreren naar de rondomliggende landen.⁴⁰

Hoewel deze migratiegolf vanaf september 1930, toen de nationaalsocialisten 107 zetels in de *Reichstag* bemachtigden, al op gang kwam, bleven grote aantallen migranten uit. De meeste Joden - maar ook andere politieke vluchtelingen - voelden zich nog relatief veilig binnen deze nieuwe, politieke machtsverhoudingen.⁴¹ Vanaf de brand in het gebouw van de *Reichstag* op 27 februari 1933 veranderde de politieke situatie ingrijpend. De overheid vaardigde enkele decreten uit met als doel communistische agressie tegen het Duitse volk en de Duitse staat te voorkomen: de vrijheid van meningsuiting, de vrije pers en de vrijheid van vergadering en vereniging werden ernstig ingeperkt. Op overtreding van deze nieuwe wetten kwamen tevens stevige straffen te staan.⁴² Bovendien verkregen Hitler en de zijnen met de machtigingswet van maart 1933 op wettelijke manier de absolute macht. De Rijkskanselier was vanaf dat moment namelijk bij machte om, zonder deelname of raadpleging van de leden van de *Reichstag*, wetten uit te vaardigen. Zo werd in juli 1933 de *Gesetz gegen die Neubildung von Parteien* uitgevaardigd, waardoor Hitlers NSDAP feitelijk de enige wettelijk toegestane partij werd.

De hegemonie van de NSDAP over het politieke veld en over de samenleving leidde tot de invoering van discriminerende wetgeving, gericht tegen zowel Joden als andere "niet-Ariërs". Op die manier werden deze bevolkingsgroepen gesegregeerd van de Duitse economie en samenleving.⁴³ Versterkt door de soms willekeurige en soms georkestreerde psychologische en fysieke geweldsuitbarstingen, werd er een angstwekkend klimaat gecreëerd voor de Joden en "niet-Ariërs".⁴⁴ Toch bleven ook nu nog de aantallen migranten in deze

---

³⁹C. van Eijl, *Al te goed is buurmans gek. Het Nederlandse vreemdelingenbeleid 1840-1940* (Amsterdam 2005), p. 113.

⁴⁰S. Friedlander, *Nazi Germany and the Jews: The Years of Persecution, 1933-1939* (New York 1997).

⁴¹D. Laffer, *The Jewish Trail of Tears: The Evian Conference of July 1938* (2011), p. 10.

⁴²Ibidem, p. 11.

⁴³M. Kaplan, *Between Dignity And Despair: Jewish Life in Nazi-Germany* (New York 1998) p. 17.

⁴⁴S. Friedlander, *Nazi Germany and the Jews: The Years of Persecution, 1933-1939* (New York 1997), p. 15.

periode relatief beperkt: slechts honderd à tweehonderd Joden per dag - en in begin 1934 slechts enkele tientallen per dag - verzochten assistentie van de *Hilfsverein der Deutschen Juden* voor eventuele migratieplannen.⁴⁵ De verklaring hiervoor is tweeledig. Ten eerste waren de vertegenwoordigers van het naziregime onderling verdeeld: een gedeelte van de bestuurders was namelijk voorstander van een graduele aanpak van het uitsluiten van Joden en andere "niet-Ariërs" van de Duitse samenleving, terwijl een ander gedeelte zocht naar een radicalere, onmiddellijk in werking tredende aanpak. Door dit interne conflict bleef de streng antisemitische wetgeving veelal in de steigers staan, waardoor ook de migratie beperkt bleef. Ten tweede accepteerden veel Joden, in plaats van te vluchten, hun tweederangs burgerstatus en hoopten ze op verbetering in de toekomst. Deze beproefde strategie had er immers in eerdere periodes van vervolging ook voor gezorgd dat het Joodse volk had overleefd.⁴⁶

Vanaf de invoer van de eerder aangestipte rassenwetten van Neurenberg in 1935 werd de situatie voor Joden in Duitsland nijpender. Doordat hun Duitse burgerschap werd ingetrokken en het aantal antisemitische maatregelen zich langzaam uitbreidde, besloot een gedeelte van de Joden dat de situatie in Duitsland niet meer leefbaar was: migratie was de enige oplossing om het normale leven weer op te kunnen pakken. Een ander gedeelte van de Joodse bevolking, veelal zij die waren aangesloten bij de *Reichsvertretung der deutschen Juden*, hielden nog steeds aan de overtuiging vast dat leven in Duitsland mogelijk was, zij het in een inferieure positie. Een laatste strategie, die al dan niet bewust werd toegepast door veelal Joodse jongeren, was het weliswaar voorlopig blijven leven onder het juk van het naziregime, maar tegelijkertijd op zoek gaan naar (om)scholing voor toekomstige migratiedoeleinden.⁴⁷ Doordat veel Joodse bedrijven echter werden geliquideerd en doordat andere bedrijven de voorkeur gaven aan "Arische" huurkrachten, werd het erg lastig voor de Joodse jongeren om zich te laten omscholen.⁴⁸ Ook *Mischlinge*, de nieuw geconstrueerde categorie, kregen te maken met beperkende maatregelen. Zo werden zij beperkt in hun partnerkeuze en werden zij uitgesloten van een groot gedeelte van de arbeidssector, maar, daar zij hun Duitse burgerschap hadden behouden, was onder hen de drang om te vluchten minder aanwezig.⁴⁹

In de periode van maart tot november 1938 zagen ook de meest vastbesloten Joden in dat een bestaan onder het juk van het naziregime onhoudbaar was geworden.⁵⁰ Er werd getracht om alsnog te migreren, maar dat werd hen in toenemende mate onmogelijk gemaakt. Enerzijds voelden de buurlanden, die inmiddels al enkele duizenden Joden hun grenzen hadden zien passeren, zich genoodzaakt om de migratiestromen in te dammen en de landsgrenzen strenger te controleren, terwijl anderzijds de Duitse overheid beslag nam op de financiële middelen van de Joden, waardoor zij als migranten minder wenselijk werden voor eventuele ontvangende landen.⁵¹ De opgeworpen barrières vanuit zowel vertrek- als

---

⁴⁵ Wischnitzer, M., 'Jewish Emigration from Germany 1933-1938', *Jewish Social Studies* 2, No. 1. (1940), p. 26-27.

⁴⁶ B. Susseren C. Liebman, *Choosing Survival: Strategies for a Jewish Future* (Oxford 1999), p. 123.

⁴⁷ F. Nicosia en D. Scrase, *Jewish Life in Nazi-Germany: Dilemmas and Responses* (New York 2010), p. 47-71.

⁴⁸ Wischnitzer, M., 'Jewish Emigration from Germany 1933-1938', *Jewish Social Studies* 2, No. 1. (1940), p. 30; zie ook: S. Friedlander, *Nazi Germany and the Jews: The Years of Persecution, 1933-1939* (New York 1997).

⁴⁹ Zie ook: B. Meyer, "*Jüdische Mischlinge*": *Rassenpolitik und Verfolgungserfahrung 1933-1945* (Hamburg 1999).

⁵⁰ W. Brustein, *Roots of Hate: Anti-Semitism in Europe before the Holocaust* (New York 2003), p. 1.

⁵¹ M. Marrus, *The Unwanted: European Refugees in the Twentieth Century* (New York 1985), p. 169-169.

aankomstland zorgden ervoor dat er een steeds grotere groep vluchtelingen afhankelijk werd van Joodse of christelijke charitatieve organisaties.⁵²

Ook de Oostenrijkse Joden, die na de *Anschluss* onder het nationaalsocialistische bewind ressorteerden, kregen na amper twee maanden te kampen met strenge antisemitische wetgeving. Op 27 april 1938 werd hen bevolen om alle geldelijke bronnen boven de 2000 dollar te registreren bij de overheid, die tevens bij machte was om deze liquide middelen wanneer noodzakelijk te vorderen. Tevens werd het de Joden, door strenge controle van verzonden post en door de invoering van de *Reichsfluchtsteuer*, onmogelijk gemaakt om hun financiën het land uit te laten vloeien. De omvangrijke Joodse bevolking, verzameld in de Weense wijk Leopoldstadt, werd aldus geconfronteerd met massale arrestaties, plunderingen en armoede.⁵³ Duizenden Oostenrijkse Joden zochten, vaak tevergeefs, hun toevlucht bij buitenlandse ambassades in de hoop een visa te bemachtigen.

De *Anschluss*, en de daaropvolgende terreur gericht tegen de Joodse bevolking, maakten eens te meer duidelijk dat de ruim 600.000 Joden in Duitsland en Oostenrijk zich in een zeer fragiele en bedreigde positie bevonden. Ondanks deze benarde positie, waren de buurlanden van Duitsland en Oostenrijk, zoals later nog uitgebreid aan de orde zal komen, niet happig om de verarmde, Joodse vluchtelingen binnen hun grenzen toe te laten. Het gevolg was dat het primaire doel van de anti-Joodse wetgeving, het *Judenrein* maken van Groot-Duitsland door middel van geforceerde migratie, niet snel genoeg verliep en dat de Duitse overheid nieuwe technieken, zoals deportatie, in gebruik ging nemen om het "Joodse probleem" op te lossen. Joodse gemeenschappen werden opgepakt en gedeporteerd naar voornamelijk het niemandsland tussen de Poolse en Duitse grens. Mussolini's FNP in Italië, de IJzeren Garde in Roemenië, de Hlinka Garde in Slowakije en de Ustašabeweging in Kroatië verdreven, in navolging van het Duitse beleid, een gedeelte van hun Joodse landgenoten en dumpden hen aan hun landsgrenzen. Ook de Poolse overheid liet in de zomer van 1938 in een uitgebreide radiocampagne doorschemeren dat zij, mochten alle andere manieren falen, "Germanmethods" zou toepassen om het 'Joodse probleem' op te lossen.⁵⁴

Redding?

Onder andere Franklin Delano Roosevelt, de Amerikaanse president, zag de gevaren in van een dergelijk sneeuwbaaleffect, waarbij Joden als statelozen nergens meer terecht zouden kunnen. Enerzijds bewust van het feit dat Amerika al door verschillende Joodse prominenten, zoals Albert Einstein en Thomas Mann, op zowel cultureel als wetenschappelijk gebied verrijkt was, maar anderzijds ook bewust was van zijn eigen impopulariteit en van de hoge werkloosheid onder de Amerikaanse burgers, zocht Roosevelt naar een manier om een "special committee", bestaande uit voornamelijk westerse en Latijns-Amerikaanse landen, op te richten om zo de georganiseerde migratie van politieke vluchtelingen uit Duitsland en Oostenrijk te faciliteren.⁵⁵ Hoewel het merendeel van de Amerikaanse burgers zich ofwel niet bezig hield met het Europese vluchtelingenprobleem - Japan had immers de Amerikaanse bondgenoot China de oorlog verklaard⁵⁶ - ofwel van mening was dat de Joden zelf ten minste

---

⁵²Tenenbaum, J., 'The Crucial Year', *Yad Vashem Studies* 2 (1958), p. 49.

⁵³ D. Dworken R. Pelt, *Flight from the Reich: Refugee Jews, 1933-1945* (New York 2009), p. 97.

⁵⁴ S. Friedman, *No Haven for the Oppressed. United States Policy toward Jewish Refugees, 1938-1945* (Detroit 1973), p. 41.

⁵⁵ D. Laffer, *The Jewish Trail of Tears: The Evian Conference of July 1938* (2011), p. 60.

⁵⁶ Uit de *The Fortune Quarterly Survey* (Juli 1938), p. 80, bleek dat de Amerikaanse geïnterviewden het meest bezorgd waren om de Japanse invasie van bondgenoot China. De zuiveringen in Rusland, Oostenrijk en Spanje stonden op een tweede plek.

gedeeltelijk schuld hadden aan alle malaise⁵⁷, zond Roosevelt in maart 1938 toch, onder druk van Joodse intimi en invloedrijke Joodse organisaties, zoals B'naiB'rith⁵⁸, onderstaand persbericht aan de Europese en Latijns-Amerikaanse landen.⁵⁹

‘UNITED STATES PROPOSAL FOR AN INTERGOVERNMENTAL CONFERENCE
ON REFUGEES:

The government has become so impressed with the urgency of the problem of political refugees that it has inquired of a number of governments in Europe and in this hemisphere whether they would be willing to cooperate in setting up a special committee for the purpose of facilitating the emigration from Austria, and presumably from Germany, of political refugees. Our idea is that whereas such representatives would be designated by the governments concerned, any financing of the emergency emigration referred to would be undertaken by private organizations with the respective countries. Furthermore, it should be understood that no country would be expected or asked to receive a greater number of immigrants than is permitted by its existing legislation... It has been prompted to make its proposal because of the urgency of the problem with which the world is faced and the necessity of speedy cooperative effort under governmental supervision if widespread human suffering is to be averted.’⁶⁰

Het voorstel om een “special committee” op te richten dat zich zou concentreren op de vluchtelingenstromen uit Duitsland en Oostenrijk, was gebaseerd op de overtuiging dat andere vluchtelingenorganisaties niet voldoende in staat zouden zijn om het probleem op te lossen. De vluchtelingen zouden immers in eerste instantie onder de verantwoordelijkheid van het *Office International Nansen pour les Réfugiés* vallen, dat in 1921 door de Volkenbond was opgericht om een blijvende oplossing te vinden voor de door de Russische Revolutie op drift geraakte vluchtelingen. In de jaren daarna stelde dit orgaan zich tot doel om andere vluchtelingenstromen, op gang gebracht door vervolging of geweld, te reguleren. Daartoe had de organisatie in 1922 het Nansenpaspoort, vernoemd naar de eerste *Commissioner for Refugees* Fridtjof Nansen, in het leven geroepen.⁶¹ Vluchtelingen en statelozen zonder paspoorten of reisdocumenten - en dus ook geen bescherming genoten van het herkomstland - konden met dit identiteitsbewijs toch uitreizen naar de tweeënvijftig landen die het

---

⁵⁷ Uit polls van de AIPO and ORC in maart, april en mei 1938 bleek dat volgens tien tot twaalf procent van de ondervraagden de vervolgingen volledig te danken waren aan de Joden zelf, terwijl ruim vijftig procent aangaf te denken dat de Joden zeker gedeeltelijk schuld hadden aan hun eigen vervolging. Zie ook: Charles Stember, *Jews in the Mind of America* (New York 1966), p. 138-139.

⁵⁸ De oudste dienstverlenende organisatie in de Joodse wereld, die zich vooral sterk maakte voor het welzijn van de Joodse wereldburgers en actief streed tegen racisme en antisemitisme. Daarnaast zet deze van oorsprong Amerikaanse organisatie zich tegenwoordig in voor het bestaan en de bescherming van de staat Israël.

⁵⁹ S. Friedman, *No Haven for the Oppressed. United States Policy toward Jewish Refugees, 1938-1945* (Detroit 1973), p. 45.

⁶⁰ Department of State, Press Releases, XVIII, 26 maart 1938.

⁶¹ S. Friedman, *No Haven for the Oppressed*. (Detroit 1973), p. 51.

Nansenpaspoort hadden erkend en tevens in het nieuwe land steunen op enkele economische en sociale rechten, zoals toegang tot de arbeidsmarkt, onderwijs en bijstand.⁶²

Hoewel dit instrument van nut was gebleken tijdens de Russische en Armeense vluchtelingenstromen in de jaren twintig, bleek het niet efficiënt om het Joodse vluchtelingenvraagstuk te reguleren. Dit kwam doordat ieder die het Nansenpaspoort wilde ontvangen, een certificaat moest kunnen overleggen, waaruit zou moeten blijken dat de persoon in kwestie zou kunnen - en mogen - terugkeren naar het land van herkomst.⁶³ Voor de Joodse vluchtelingen uit Oostenrijk en Duitsland behoorde dit vanzelfsprekend niet tot de mogelijkheden. Om het *Nansen Office* te ondersteunen in haar moeizame taak werd in 1933 de *Autonomous Office of High Commissioner for Refugees from Germany* opgericht, maar deze *High Commissioner*, James G. McDonald, kon, door het gebrek aan een solide financiële basis en een goed functionerend secretariaat, weinig betekenen. Daarnaast kon McDonald weinig uitrichten tegen de vervolging van de Oostenrijkse Joden, aangezien Oostenrijk niet officieel onder de jurisdictie van het bureau viel. Beide vluchtelingenorganisaties waren dus niet of nauwelijks in staat adequaat te reageren op de ontstane problemen.⁶⁴

Het persbericht, dat Roosevelt's ambtenaren vlak na de *Anschluss* hadden verspreid onder meer dan dertig naties, illustreert het weinige vertrouwen in zowel de Volkenbond als het *Nansen Office* bij het oplossen van het vluchtelingenvraagstuk in Europa.⁶⁵ Met het rondsturen van de oproep zegde Roosevelt, bewust van de morele noodzaak om de Joden in Duitsland en Oostenrijk te hulp te schieten, weliswaar voor het eerst officiële Amerikaanse steun toe bij het oplossen van deze moeizame kwestie, maar de gebruikte formuleringen leggen direct een aantal zwaktepunten bloot. Ten eerste mocht de bijeengeroepen conferentie niet in het vaarwater komen van de reeds bestaande organisaties, hoe ineffectief deze ook mochten opereren. Ten tweede zou de financiering van de hulpverlening volledig ontleend moeten worden aan vrijwillige bronnen en ten derde mochten alle gemaakte afspraken niet in strijd zijn met de reeds bestaande, op nationaal niveau georganiseerde migratiewetgeving. Een laatste, maar voor dit onderzoek bijzonder relevant zwaktepunt schuilt in de formulering van de groep vluchtelingen. In het communiqué wordt namelijk gesproken over “emigration from Austria, and presumably Germany, of political refugees”. Door deze voorzichtige formulering te gebruiken hoopte Roosevelt dat zowel het vluchtelingenprobleem als de conferentie op zichzelf met geen enkele etnische, politieke of religieuze groep geïdentificeerd kon worden.

Hoewel de term “political refugee” in theorie had kunnen verwijzen naar de honderdduizenden op de vlucht geslagen en hulpbehoevende Witte Russen, Armeniërs, Italianen, Spaanse republikeinen of Chinezen, werden in werkelijkheid de Joodse vluchtelingen bedoeld: de vervolging van de Joden was ten tijde van het circuleren van het persbericht het hevigst en gewelddadigst, het potentiële aantal van vervolgd personen het grootst en de Europese landen het minst bereid om de slachtoffers op te vangen.⁶⁶ Daarnaast was het bijeenroepen van de conferentie niet als gevolg van de Spaanse Burgeroorlog of op de Grote Zuivering in de Sovjet-Unie, maar als directe reactie op de *Anschluss*, en de daarmee samenhangende dreiging voor de zeshonderdduizend in Groot-Duitsland wonende Joden – een cijfer dat overeenkomstig was met het aantal vluchtelingen waarover tijdens de conferentie werd gesproken. Kortom: het Joodse vraagstuk was *het* vluchtelingenvraagstuk.

---

⁶²M. Kuitenbouwer en M. Leenders, *Geschiedenis van de mensenrechten: bouwstenen voor een interdisciplinaire samenwerking* (Hilversum 2000), p. 120. Zie ook: H. Battjes, *De ontwikkeling van het begrip bescherming in het asielrecht* (Amsterdam 2012), p. 11.

⁶³H. Battjes, *De ontwikkeling van het begrip bescherming in het asielrecht* (Amsterdam 2012), p. 10.

⁶⁴S. Friedman, *No Haven for the Oppressed. United States Policy toward Jewish Refugees, 1938-1945* (Detroit 1973), p. 51.

⁶⁵Public Papers of FDR, 7:170.

⁶⁶S. Friedman, *No Haven for the Oppressed*. (Detroit 1973), p. 54.

Ondanks dat het evident was dat de conferentie de vervolging van Joden zou behandelen, vond de Amerikaanse overheid het toch noodzakelijk om in gemaskeerde termen over de kwestie te spreken. Roosevelt vreesde namelijk dat een te sterke nadruk op het Joodse karakter van de vergadering enerzijds het toch al virulent woekerende antisemitisme in eigen land verder zou aanwakkeren en anderzijds de bedreigde Joden aan aanvullende vervolging zou blootstellen.⁶⁷ Doordat de Amerikaanse overheid de uniciteit van de vervolging echter weigerde te benoemen, werd het adequaat reageren op de vervolging sterk bemoeilijkt. Gecombineerd met de eerder aangehaalde zwaktepunten, zorgde dit er namelijk voor dat het intergouvernementele comité, net als de eerdere vluchtelingenorganen van de Volkenbond, vroegtijdig werd belast met handicaps, restricties en voorwaarden.

Desalniettemin werd het initiatief van Roosevelt om een vluchtelingenconferentie bij elkaar te roepen door de meeste Amerikaanse, Britse en Franse journalisten toegejuicht.⁶⁸ Aan het einde van de lente hadden de meeste West-Europese landen, waaronder Nederland, en veel Latijns-Amerikaanse landen de uitnodiging om deel te nemen aan de bijeenkomst geaccepteerd. Ook de internationale pers en negenendertig private organisaties, waaronder eenentwintig Joodse organisaties, hadden aangegeven aanwezig te willen zijn bij de conferentie, die, op aanbod van de Franse overheid, georganiseerd werd in het Franse Alpendorpje Évian-les-Bains.

---

⁶⁷ R. Breitman en A. Kraut, *American Refugee Policy and European Jewry, 1933-1945* (Bloomington, 1987), p. 243.

⁶⁸ S. Friedman, *No Haven for the Oppressed*. (Detroit 1973), p. 55.

Hoofdstuk 2 | Van Évian...

Voorspel

In het voorgaande hoofdstuk zijn allereerst de begrippen "Jood" en "vluchteling" geproblematiseerd, waarna vervolgens op beknopte wijze historische contextschetsen van de Joodse vluchtelingenstromen en de Évianconferentie zijn gegeven. Hieruit is gebleken dat de deelnemers aan de conferentie, ruim voordat deze überhaupt van start was gegaan, geconfronteerd werden met verschillende obstakels en beperkingen. In dit hoofdstuk zal niet alleen het verloop van de Évianconferentie worden besproken, maar zal bovenal aandacht zijn voor de door de diplomaten gebruikte taal en hoe dit zich verhiel tot de heersende beeldvorming over Joden, die in dit hoofdstuk ook nader uiteengezet zal worden.

Onder de Europese Joden circuleerde in 1938 de uitspraak dat de wereld bestond uit twee soorten landen: landen waar Joden niet konden leven en landen die de Joden niet binnen konden gaan.⁶⁹ Dit statement typeerde de pijnlijke waarheid van de vluchtelingensituatie voorafgaand aan de Évianconferentie: de Joden werden ernstig bedreigd in Groot-Duitsland – en verschillende Oost-Europese landen – maar konden nauwelijks terecht in de ‘ontvangende’ landen als Nederland, Frankrijk en België, aangezien deze landen, naar eigen zeggen althans, verzadigd waren met politieke vluchtelingen. Als gevolg van het toenemende aantal vluchtelingen in eigen land, hadden deze ontvangende landen al in het midden van de jaren dertig strenge migratiewetten aangenomen, visaverplichtingen ingevoerd, prikkeldraad aan de landsgrenzen uitgerold en bewakers in controleposten gestationeerd, waardoor het voor Joden ontzettend lastig werd gemaakt om de verlangde veiligheid op te zoeken.⁷⁰

Het is, met het oog op de eerder geschetste context, niet verrassend te noemen dat de voorbereidingen voor de Évianconferentie, die begin juli 1938 van start waren gegaan, bijzonder moeizaam verliepen. Niet alleen was vooraf nauwelijks in te schatten welke landen welke concessies zouden doen – in Roosevelt's uitnodiging was immers opgenomen dat de nog te maken afspraken niet in strijd mochten zijn met de bestaande migratiewetgeving – maar ook bestond er onduidelijkheid over de te volgen procedures. Zo was vooraf niet gecommuniceerd of de aangenomen resoluties bindend of adviserend zouden zijn, welke aanwezige private organisaties spreekrecht zouden krijgen, wie het voorzitterschap op zich zou nemen, welke rol het afwezige naziregime zou spelen, welke toevoeging deze conferentie zou zijn op de reeds bestaande vluchtelingenorganisaties, zoals het *Nansen Office*, of de zogenoemde *Mischlinge*-categorie ook onderwerp van gesprek zou worden, en als laatste, gerelateerd aan het voorgaande, welke definitie van de term ‘vluchteling’ zou worden aangehangen. Deze opgeworpen vragen leidden er dan ook toe dat de reacties op Roosevelt's uitnodiging weliswaar getuigden van sympathie en medeleven, maar dat gereserveerdheid en terughoudendheid de boventoon voerden.⁷¹

Ook de aanwezige Joodse private organisaties hadden vooraf geen eensgezind plan van aanpak. Zo pleitte het *Jewish Agency for Palestine*, nadat het vernomen had dat de Britten geen grootschalige migratie naar Palestina zouden toestaan, voor verplaatsing van de bedreigde Joden naar het Midden-Oosten⁷², terwijl de *Council of German Jewry* en de *Jewish*

---

⁶⁹Manchester Guardian, 23 mei 1936, geciteerd in A. Sherman, *Island Refuge, Britain and the Refugees from the Third Reich, 1933–1939* (London 1973), p. 112.

⁷⁰F. Caestecker en B. Moore, *Refugees from Nazi-Germany and the Liberal European States, 1933-1939* (Oxford 2010).

⁷¹S. Friedman, *No Haven for the Oppressed. United States Policy toward Jewish Refugees, 1938-1945* (Detroit 1973), p. 57.

⁷²A. Tartakower en K. Grossmann, *The Jewish Refugee* (New York 1944), p. 538-545.

Colonization Association de mogelijke migratie van miljoenen Joden in zijn totaliteit afwezen.⁷³ Sommige Joodse organisaties zochten op hun beurt naar mogelijkheden om ‘gesponsorde migratie’ per Joodse vluchteling uit Groot-Duitsland mogelijk te maken, terwijl andere organisaties hoopten een financiële lening te kunnen afsluiten om de verplaatsing van alle Joodse vluchtelingen te kunnen bewerkstelligen. En weer andere organisaties deden het financieel bijdragen aan migratie van Joden af als chantage, waaraan niet toegegeven diende te worden.⁷⁴ Tot slot wilden tal van nationale organisaties, uit vrees voor een verslechterende situatie voor de eigen Joodse gemeenschappen, überhaupt geen wellicht moeilijk assimileerbare vluchtelingen opnemen. Kortom: zowel de deelnemende diplomaten als de private organisaties tastten aan de vooravond van de bijeenkomst volledig in het duister over het karakter en de nog te stellen doelen van de Évianconferentie.

Opening van de conferentie

De Évianconferentie werd op 6 juli 1938, de eerste officiële vergaderdag, ingeleid door Myron C. Taylor, de gevolmachtigde afgevaardigde van de VS. In zijn openingspeech gaf Taylor aan dat “men and women, of every race, creed, and economic condition, of every profession and of every trade” door bepaalde overheden - Duitsland wordt niet expliciet genoemd - dermate ernstig werden bedreigd dat het voor de aanwezigen noodzakelijk was om direct tot handelen over te gaan.⁷⁵ Om dit te bereiken moest, aldus Taylor, een internationaal samenwerkingsverband opgezet worden dat zich op zowel korte- als langetermijn zou inzetten om personen in Groot-Duitsland, die vervolgd werden “on account of their political opinions, religious beliefs or racial origin”⁷⁶, te assisteren bij hun migratiewens.⁷⁷ De VS, hoewel niet in de gelegenheid om de migratiewetgeving aan te passen, gaf daarbij desondanks het goede voorbeeld door jaarlijks 27.370 immigranten uit Groot-Duitsland op te nemen – een quota dat sinds 1915 overigens nog nooit volledig was opgevuld.⁷⁸ Nu was het, aldus Taylor, zaak dat ook de andere aanwezige staten zich zouden uitspreken tegen de “discrimination and pressure against minority groups and the disregard of elementary human rights”⁷⁹ en “with a disregard of economic conditions at a time of stress”⁸⁰ hun uiterste bereidheid zouden tonen om het politieke vluchtelingenvraagstuk gezamenlijk op te lossen.

De openingspeech van Taylor, die later tot voorzitter van de conferentie zou worden gekozen, is op een aantal punten opvallend te noemen. Ten eerste valt op dat Taylor, in navolging van het persbericht van Roosevelt, in zijn betoog het woord ‘Jood’ vervuult voor allerlei andere omzichtige beschrijvingen als “great bodies of reluctant migrants”⁸¹, “minority groups”⁸² of, net als Roosevelt, “political refugees”⁸³. De verklaring hiervoor zou kunnen schuilen in het feit dat Taylor, in opdracht van zijn president, ervoor diende te zorgen dat de

---

⁷³A. Tartakower en K. Grossmann, *The Jewish Refugee* (New York 1944), p. 538-545.

⁷⁴S. Friedman, *No Haven for the Oppressed*. (Detroit 1973), p. 54.

⁷⁵“Proceedings, First Public Meeting, July 6, 1938”, p. 22.

⁷⁶*Ibidem*, p. 24.

⁷⁷ De precieze definiëring van de term ‘vluchteling’, zoals deze gehanteerd werd tijdens de Évianconferentie, luidde als volgt: “Persons coming within the scope of the conference shall be: (a) persons who have not already left Germany (including Austria) but who desire to emigrate by the reason of the treatment to which they are subjected on account of their political opinions, religious beliefs or racial origin, and (b) persons as defined in (a) who have already left Germany and are in process of migration”. “Proceedings, First Public Meeting, July 6, 1938”, p. 24.

⁷⁸ D. Laffer, *The Jewish Trail of Tears: The Evian Conference of July 1938* (2011), p. 165.

⁷⁹“Proceedings, First Public Meeting, July 6, 1938”, p. 27.

⁸⁰*Ibidem*, p. 23.

⁸¹*Ibidem*, p. 23.

⁸²*Ibidem*, p. 26.

⁸³*Ibidem*, p. 27.

conferentie niet geassocieerd zou kunnen worden met een politieke of religieuze beweging, teneinde verdere discriminatie van de Joodse gemeenschap te voorkomen.⁸⁴ Daarnaast is het plausibel dat Taylor vanwege de bestaande, negatieve beeldvorming over de classificatie 'Jood', die in het vervolg van dit hoofdstuk nader uitgediept zal worden, een dergelijke categorisering uit de weg probeerde te gaan. Categorisering roept immers, in navolging van de theorie van Edelman, bepaalde karaktereigenschappen, stereotyperingen en labels van die categorie op.⁸⁵ Om te voorkomen dat dergelijke, als negatief ervaren, zaken onbewust de conferentie zouden gaan domineren, is het aannemelijk dat Taylor de categorisering 'Jood' zo min mogelijk wilde gebruiken.

Ten tweede schiep Taylor in zijn speech een precedent van passiviteit voor de verdere conferentie. Hij stelde namelijk dat de "effort" van de Verenigde Staten om bijna dertigduizend migranten, afkomstig uit Groot-Duitsland, per jaar op te nemen iets was waar de Amerikaanse overheid trots op mocht zijn: "The American Government prides itself upon the liberality of its existing laws and practices both as regards the number of immigrants whom the United States receives each year for assimilation with its population and the treatment of those people when they have arrived".⁸⁶ Vanwege de grote bijdrage die de VS op die manier al leverde aan de vluchtelingenopvang, was het, zo benadrukte Taylor, voor de VS niet mogelijk om het quota voor Groot-Duitse immigranten verder aan te passen. De afwijzing van de VS om zijn vluchtelingenquota op te schroeven, leidde tot zowel verbijstering als opluchting onder de vertegenwoordigers: opluchting, omdat zij, voorafgaand aan de conferentie hadden gevreesd dat zij onder Amerikaanse druk ertoe bewogen zouden worden om hun vluchtelingenquota te verhogen, en verbijstering, omdat zelfs de VS blijkbaar niet bereid bleken om concessies te doen en zich noemenswaardig in te spannen voor de Joodse vluchtelingen.⁸⁷ De hoge verwachtingen van de conferentie, zoals die door de media gesteld waren, dienden al direct aangepast te worden. De meest realistische doelstelling was dan ook, zoals Taylor al in zijn eigen speech aangaf, het creëren van een internationaal, op de langetermijn functionerende "machinery, and correlate it with existing machinery", waarbij hij refereerde aan de Volkenbond en de *Nansen Office*.⁸⁸

De weigering van de VS om het initiatief op zich te nemen, werd in dezelfde terughoudende bewoordingen herhaald door de meeste andere diplomaten. Lord Winterton, afgezant uit het Verenigd Koninkrijk, liet weten dat "the United Kingdom is not a country of immigration. It is highly industrialized, fully populated and is still faced with the problem of unemployment. For economic and social reasons the traditional policy of granting asylum can only be applied within narrow limits."⁸⁹ Daarbij komt nog dat "No thickly populated country can be expected to accept persons who are deprived of their means of subsistence before they are able to enter it."⁹⁰ De door het naziregime opgeworpen obstakels, zoals het confisqueren van de financiële middelen van Joden, waren voor het Verenigd Koninkrijk reden om de immigratie van politieke vluchtelingen zo streng mogelijk in te dammen.

---

⁸⁴ R. Breitman en A. Kraut, *American Refugee Policy and European Jewry, 1933-1945* (Bloomington, 1987), p. 243.

⁸⁵ M. Edelman, *Political Language: Words That Succeed And Policies That Fail* (New York, 1977), p. 26. Zie ook: Schutz, A., 'Common-Sense and Scientific Interpretation of Human Action', *Philosophy and Phenomenological Research* 14 (September 1953), p. 10.

⁸⁶ "Proceedings, First Public Meeting, July 6, 1938", p. 26.

⁸⁷ I. Abella en H. Troper, *None is Too Many: Canada and the Jews of Europe 1933-1945* (New York 1982), p. 31.

⁸⁸ "Proceedings, First Public Meeting, July 6, 1938", p. 23.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 28.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 32.

Lord Winterton, van wie bekend was dat hij veel persoonlijke, Arabische vrienden had, stond bijzonder sceptisch tegenover zionistische bewegingen en wilde daarom de Joodse migratie naar het Britse mandaatgebied Palestina zoveel mogelijk beperken.⁹¹ Uit zijn toespraak wordt duidelijk dat Winterton het haast onmogelijk acht om armlastige Joden in het dichtbevolkte Verenigd Koninkrijk op te vangen, daar zij een te zware belasting zouden vormen voor de economische situatie van het land. Hoewel de juistheid van deze uitspraak moeilijk verifieerbaar is, staat het buiten kijf dat het opgeroepen beeld van Joodse vluchtelingen die de economie en samenleving ernstig zouden bedreigen, een weinig constructieve bijdrage opleverde voor het verdere verloop van de conferentie. Ook Wintertons stelling dat dichtbevolkte, hooggeïndustrialiseerde landen niet geschikt zouden zijn voor het opvangen van vluchtelingen, werd door andere landen als dankbaar excuus gebruikt om zelf ook Joden te kunnen weigeren.⁹²

Het Verenigd Koninkrijk kon zich hierin desalniettemin gesteund voelen door gastland Frankrijk, dat liet weten dat het, ondanks zijn traditie van gastvrijheid en sympathie, op het gebied van vluchtelingen ook het punt van verzadiging had bereikt. Frankrijk had namelijk, sinds de beëindiging van de Eerste Wereldoorlog, honderdduizenden vluchtelingen, veelal Spaanse republikeinen, opgenomen binnen de landsgrenzen. Daarnaast injecteerde Frankrijk, zo herinnerde afgevaardigde Bérenger de overige vertegenwoordigers, vele miljoenen francs in zowel het *Nansen Office* als in de *High Commission for German Refugees*.⁹³ Door deze wapenfeiten had Frankrijk naar eigen zeggen haar verantwoordelijkheid voor de vluchtelingencrisis voldoende genomen.

Hoewel het doel van de conferentie, namelijk het assisteren van de bedreigde Joodse bevolking bij hun emigratie vanuit Groot-Duitsland, door zowel de grote mogendheden als de kleinere West-Europese- en Latijns-Amerikaanse landen van harte werd onderschreven, bleken de diplomaten bij aanvang van het overleg weinig bereid om hun eerder verwoorde sympathie en medeleven om te zetten in concrete daden. De reden hiervoor school, aldus de vertegenwoordigers, in de beperkte manoeuvreerruimte: zowel de eigen economische malaise – met de reeds opgestelde beperkende migratiewetgeving als bijkomstigheids – als de vrees voor toenemend antisemitisme in eigen land waren voor de verschillende nationale overheden gegronde redenen om de politieke vluchtelingen zoveel mogelijk te weren.

Zo liet Brazilië weten dat de moeilijke economische situatie het niet toeliet dat meer vluchtelingen de arbeidsmarkt zouden betreden⁹⁴; België beargumenteerde dat, net als Frankrijk, het land wat betreft vluchtelingen reeds het maximaal haalbare aantal had geaccepteerd en het, met het oog op de hoge werkloosheid, niet mogelijk was om meer immigranten op te nemen.⁹⁵ Daarnaast gaf de Belgische diplomaat aan dat het “to avoid providing social disturbances and perhaps even a wave of anti-Semitism, it is advisable to refrain from settling further numbers of Jews in the country”⁹⁶; Australië gaf te kennen dat het, naast het argument van de economische malaise, ook geen “racial problem” wilde importeren door ongewenste vluchtelingen toe te laten.⁹⁷ Alleen aan vluchtelingen die én in hun eigen onderhoud konden voorzien én een voor de nationale bevolking niet-concurrerend beroep konden uitoefenen, werd de mogelijkheid tot toegang overwogen. Daarbij was “The Commonwealth Government [...] not able to grant special facilities for the admission of

---

⁹¹D. Laffer, *The Jewish Trail of Tears: The Evian Conference of July 1938* (2011), p. 168.

⁹²“Proceedings, First Public Meeting, July 6, 1938”, p. 28.

⁹³*Ibidem*, p. 36.

⁹⁴“Proceedings, Second Public Meeting, July 7, 1938”, p. 45.

⁹⁵*Ibidem*, p. 49.

⁹⁶“Technical Subcommittee Report: Immigration Policy of Belgium, July 7, 1938”, p. 123.

⁹⁷“Proceedings, Second Public Meeting, July 7, 1938”, p. 51.

groups of Jewish migrants whether from Germany or Austria”⁹⁸; De Argentijnse diplomaat, bezorgd dat de VS en Groot-Brittannië Argentinië er toe wilden bewegen om als dumpplek voor Joden te fungeren⁹⁹, liet weten dat het, ondanks “the absence of prejudices of every kind”, alleen maar specifieke arbeidstakken, zoals landbouwers, kon opnemen¹⁰⁰; Nieuw-Zeeland wilde eerst, vanwege de problematische economische situatie, “to consider whether the applicant is likely to become a charge upon the public funds and also whether his knowledge or ability is such that he would prove a useful citizen of the Dominion”¹⁰¹; Peru deelde mee dat het land in het verleden weliswaar verrijkt was door Joodse wetenschappers, maar “if traders or workmen come it might disturb her economic system or create problems similar to those which other countries have had to tackle”¹⁰² en dat het daarom noodzakelijk was om “to maintain civil peace we must avoid creating minorities of different origins which would lead to future conflicts: we must avoid a too hasty mingling of elements which would not adapt themselves to our traditions and ambitions and which would endanger our stability”¹⁰³ en Venezuela liet tot slot wetendat het “on social security grounds”¹⁰⁴ noodzakelijk was om een strenge selectie te maken in de asielzoekersaanvraag.

Het Joodse stereotype

Ondanks dat de vertegenwoordigers tijdens de speeches hun woorden, zoals blijkt uit bovenstaande citaten, redelijk zorgvuldig kozen, waren zij er desalniettemin van overtuigd dat een toestroom van Joodse vluchtelingen allereerst de eigen arbeidsmarkt verder zou verstoren. Al sinds de Grote Depressie van 1929 en het daaropvolgende moeizame economische herstel kampten alle deelnemende landen met een hoge werkloosheid en sociale onrust. Het gevaar bestond dan ook dat de Joodse vluchtelingen sterk zouden gaan concurreren op de arbeidsmarkt, waardoor de positie van de eigen bevolking verder zou verslechteren en de eigen rijkdom verloren zou gaan. Dergelijke redeneringen, zoals deze aangehangen werden tijdens de Évianconferentie, vonden hun wortels in de reeds bestaande beeldvorming over Joden. Zo werd er al sinds de Middeleeuwen gedacht dat de gierige Joden alleen maar op geld belust waren om zodoende de wereldeconomie onder eigen controle te kunnen brengen. In de twintigste eeuw kwam er hernieuwde aandacht voor dit stereotype door de verspreiding van de sterk antisemitische tekst *The Protocols of the Elders Zion*¹⁰⁵, geschreven door een of meerdere onbekende auteurs aan het eind van de negentiende eeuw, maar in het Interbellum door onder andere Henry Ford op grote schaal herdrukt en verspreid in de Verenigde Staten. In de tekst wordt uitgebreid beschreven hoe Joden probeerden de wereldeconomie te destabiliseren door grote sommen geld uit de circulatie te trekken om vervolgens leningen tegen absurd hoge rentes aan te kunnen bieden. Met dergelijke gedachten in het achterhoofd werd ten tijde van de Évianconferentie gepoogd om Joden van de arbeidsmarkt te weren en hun economische invloed te beperken.

Verbonden aan dit eerste denkbild was het uit de Romeinse tijd stammende stereotype dat het leeuwendeel van de Joodse gemeenschap actief was in- of sterke connecties had met de handelssector. In andere sectoren, zoals de landbouwsector, waren Joden, volgens

---

⁹⁸ “Technical Subcommittee Report: Immigration Policy of Australia, July 7, 1938”, p. 89.

⁹⁹ D. Laffer, *The Jewish Trail of Tears: The Evian Conference of July 1938* (2011), p. 189.

¹⁰⁰ “Proceedings, Second Public Meeting, July 7, 1938”, p. 58.

¹⁰¹ “Proceedings, Third Public Meeting, July 9, 1938”, p. 127.

¹⁰² *Ibidem*, p. 152.

¹⁰³ “Proceedings, Third Public Meeting, July 9, 1938”, p. 154.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 149.

¹⁰⁵ Onbekend, *The Protocols of the Elders Zion* (1903), p.

76.<http://ddickerson.igc.org/The_Protocols_of_the_Learned_Elders_of_Zion.pdf> [geraadpleegd op 25-03-2016].

deze veronderstellingen, niet of nauwelijks actief.¹⁰⁶ In dat licht bezien is het dan ook opvallend te noemen dat Argentinië alleen maar specifieke arbeiderstakken, waaronder juist landbouwers, wilde opnemen, terwijl Peru ‘traders and workmen’, arbeidssectoren waarin Joden sterk vertegenwoordigd waren, probeerde te mijden.

Het blijft echter de vraag of bovenstaand uitgangspunt, de bedreiging van de eigen arbeidsmarkt door de komst van vluchtelingen, terecht is. In 1934 rapporteerde een Nederlandse onderzoekscommissie namelijk al dat het aantal Nederlanders dat werk had gevonden, als direct gevolg van de instroom van vluchtelingen, haast even groot was als het aantal binnengekomen vluchtelingen.¹⁰⁷ Ook de Britse politicus, Sir Samuel Hoare, noteerde dat ruim 15000 Britten werk hadden gevonden dankzij de komst van 11000 vluchtelingen.¹⁰⁸ Daarbij komt tot slot nog dat het merendeel van het aantal Joodse vluchtelingen in de periode 1930-1940 kind, vrouw of bejaard was en dus geen directe concurrentie opleverde voor de eigen arbeidsmarkt.¹⁰⁹ In 1938 viel slechts eenderde van het aantal binnengekomen migranten in de categorie van mannelijke werkzoekenden.¹¹⁰ Sterker nog: elke opgenomen vluchteling betekende een extra mond om te voeden, een lichaam om te kleden en een geest om te onderwijzen.¹¹¹

Ten tweede waren de vertegenwoordigers, zoals de Belgische diplomaat het verwoordde, bang dat een toestroom van Joodse vluchtelingen het antisemitische sentiment in eigen land sterk zou doen versterken, wat op lokaal niveau zou kunnen zorgen voor geweldsincidenten en onderlinge haat en op nationaal niveau een exponentiële groei van de extreemrechtse partijen zou kunnen veroorzaken. Ook hierbij is het echter de vraag of deze redenering – de vrees voor het aanwakkeren van antisemitisme in eigen land – niet juist eerder een *uiting* zou kunnen zijn van datzelfde latent aanwezige antisemitisme. Daarnaast vreesden verschillende diplomaten dat het opnemen van Joodse vluchtelingen opgevat zou kunnen worden als een ‘beloning’ voor Duitsland, wat met name de Oost-Europese landen vervolgens zou kunnen stimuleren om hun Joodse inwoners ook het land uit te wijzen, met een nog omvangrijkere vluchtelingenstroom tot gevolg.¹¹²

Ten derde waren Joden, in het licht van de destijds heersende stereotypingen, biologisch verschillend en moeilijk assimileerbaar, wat bedreigend zou zijn voor de cultuur en de stabiliteit van het ontvangende land. De Oostenrijkse antropoloog Felix von Luschan¹¹³ had aan het eind van de negentiende eeuw al beargumenteerd dat het stereotiepe Joodse uiterlijk, inclusief de haakneus, het gezette postuur en de dikke lippen, niet alleen ‘lelijk’ was, maar ook had hij, net als andere wetenschappers, kunstenaars en filosofen uit die tijd¹¹⁴, die

---

¹⁰⁶ A. Tartakower en K. Grossmann, *The Jewish Refugee* (New York 1944), p. 332-333. De ondervertegenwoordiging van Joden in de landbouwsector werd ook opgemerkt door Joden zelf. Het socialistische zionisme, onder andere gebaseerd op het werk van Moses Hess, won sinds de jaren '20 aan populariteit. Auteurs als Hess propageerden een socialistische maatschappij en stelden dat de Joden zich opnieuw de beroepen in de landbouw en de industrie eigen moesten maken. Zie ook: M. Hess, *Rom und Jerusalem, die Letzte Nationalitätsfrage* (Leipzig, 1862).

¹⁰⁷ S. Friedman, *No Haven for the Oppressed. United States Policy toward Jewish Refugees, 1938-1945* (Detroit 1973), p. 51.

¹⁰⁸ Levmore, B., ‘A Stimulus for American Industry: Non-professional Refugees’, *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 203 (1939), p. 166.

¹⁰⁹ D. Laffer, *The Jewish Trail of Tears: The Evian Conference of July 1938* (2011), p. 164.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 163.

¹¹¹ S. Friedman, *No Haven for the Oppressed*. (Detroit 1973), p. 48.

¹¹² *Ibidem*, p. 41.

¹¹³ Luschan, F. von., ‘Die anthropologische Stellung der Juden’, *Correspondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* Nr. 9. (1892), p. 94-100.

¹¹⁴ Zie ook: G. Hentges, *Schattenseiten der Aufklärung. Die Darstellung von Juden und "Wilden" in philosophischen Schriften des 18. und 19. Jahrhunderts* (Schwalbach, 1999).

verderfelijke uiterlijkheden aan een stereotiepe, Joods karakter verbonden: zo zou de Jood lui zijn en niet in staat zijn om lichamelijke arbeid te verrichten, liegen en misleiden om aan geld te komen, niet-Joodse tradities minachten, crimineel gedrag vertonen, het nationalisme ondermijnen en zich sterk afzetten tegen democratische principes en de christelijke moraal – en zelfs, volgens het bekende Bloedsprookje, zich schuldig maken aan het ritueel vermoorden van jonge, christelijke kinderen.¹¹⁵ Deze dreigingen, die schijnbaar zouden uitgaan van de Joden, konden, zo beargumenteerden de vertegenwoordigers, voor verdere sociale onrust en maatschappelijke ontwrichting zorgen in een reeds instabiele periode. Dergelijke veronderstellingen hadden vanzelfsprekend een politieke implicatie: alleen al het peinzen over het verwelkomen van Joodse vluchtelingen was in eigen land een overwegend politiek impopulaire boodschap – een boodschap die politici, met het oog op de internationale spanningen, dan ook niet of nauwelijks aan hun kiezers durfden te verkondigen.¹¹⁶

Tot slot werden Joden sinds het begin van de twintigste eeuw sterk geassocieerd met het communisme en het anarchisme. Zo concludeerde de Duitse ideoloog en theoreticus Alfred Rosenberg na het lezen van *The Protocols of the Elders Zion* dat de Joden, in hun streven naar internationale dominantie, de Russische Revolutie in gang hadden gezet.¹¹⁷ Niet alleen in Rusland en nazi-Duitsland won deze complottheorie aan invloed; ook in Amerika en Groot-Brittannië raakte een deel van de bevolking, dankzij de traktaten, boeken en uitspraken van verschillende denkers, schrijvers en politici, ervan overtuigd dat de Joden de motor waren achter het bedreigende, snel om zich heen grijpende communisme.¹¹⁸ Zo vond de Rooms-Katholieke priester Charles E. Coughlin, die zichzelf en zijn politieke partij *The National Union for Social Justice* graag via radio-uitzendingen profileerde, dat communistische Joden verantwoordelijk gehouden dienden te worden voor de economische crisis.¹¹⁹ Coughlin, en met hem nog talloze andere sprekers, waarschuwden miljoenen Amerikanen voor de potentiële dreiging die uitging van de Joden, waarbij zij hun uitspraken sterk verankerden in *The Protocols of the Elders Zion*.¹²⁰ Ook voor de vertegenwoordigers van de zelfbenoemde vrije democratieën, bekend met de ideeën en aanhangers van sprekers als Coughlin, was het zaak om communisten en anarchisten, tijdens de Évianconferentie geschaard onder de term “politically undesirable aliens”, te weren.¹²¹

Bovenstaande factoren, sterk steunend op de negatieve beeldvorming over Joden, waren, zoals bleek uit de eerder aangehaalde citaten van de vertegenwoordigers, redenen voor hen om de migratie van bepaalde risicogroepen of andere onwenselijke bevolkingsgroepen te belemmeren. Ondanks de evident aanwezige dreiging voor de Joden in Groot-Duitsland, werd

---

¹¹⁵ Fischer, H., 'Der Braune Hass. Das Kinderbuch "Trau keinem Fuchs auf grüner Heid' und keinem Jud bei seinem Eid" von Elvira Bauer', *Essener Beiträge zur Jugend- und Volksliteratur, Vol. 1.* (Essen 1991), p. 64.

¹¹⁶ D. Laffer, *The Jewish Trail of Tears: The Evian Conference of July 1938* (2011), p. 282.

¹¹⁷ W. Laqueur, *Russia and Germany: A Century of Conflict* (New Brunswick 1990), p. 33-34.

¹¹⁸ De beeldvorming- en stereotypes over Joden, zoals besproken onder het tussenkopje 'De Jood', zijn door meerdere wetenschappers, vanuit verschillende disciplines, beschreven en onderzocht. In de secundaire literatuur is dermate veel aandacht besteed aan dit onderwerp dat het hier volstaat om beknopt te zijn. In dit onderzoek is teruggegrepen op de meest voorkomende antisemitische stereotyperingen en assumpties. Voor een uitgebreider inzicht, zijn de volgende sleutelpublicaties aan te raden: A. Gerrits, *The Myth of Jewish Communism: A Historical Interpretation* (2009); D. Pipes, *Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where it Comes From* (New York 1997); J. Schoeps, en J. Schlör, *Antisemitismus. Vorurteile und Mythen* (München 1995) en D. van Arkel, *The Drawing of the Mark of Cain* (Amsterdam 2009).

¹¹⁹ C. Coughlin, *Am I an Anti-Semite?* (Detroit 1939), p. 94-95.

¹²⁰ S. Friedman, *No Haven for the Oppressed. United States Policy toward Jewish Refugees, 1938-1945* (Detroit 1973), p. 27.

¹²¹ “Technical Subcommittee Report: Immigration Policy of the United States, July 7, 1938”, p. 70.

juist deze kwetsbare groep tijdens de conferentie in verhullende, indirecte bewoordingen bestempeld als bedreiging voor de nationale overheden.

Bucker-Andreae spreekt...

Deze redeneringen werden goeddeels herhaald in de speech van de Nederlandse vertegenwoordiger, M. Beucker-Andreae. Hijsprak, net als zijn collega's, zijn bezorgdheid uit over "the tragic aspect of the problem of Jewish emigration at the present time, and more the particularly tragic destiny of refugees from Germany and those who may in future wish to leave that country, [and] by the pitiful moral situation created for Jewish children."¹²² Ondanks zijn welgemeende steunbetuigingen en de Nederlandse traditie van gastvrijheid, geeft ook Beucker-Andreae te kennen dat, sinds de wisseling van het politiek regime in Duitsland, Nederland te maken heeft gehad met een overschot aan Duitse politieke vluchtelingen. Deze grote instroom van migranten kon niet geabsorbeerd worden in de Nederlandse samenleving: "The density of our population, which had already led the Netherlands Government to encourage the emigration of its own nationals, the very serious unemployment in the country – an average of 400,000 – were facts that prevented the Netherlands Government to its great regret from admitting any continuation of the inflow of refugees."¹²³ Naast de moeilijke economische situatie wilde de Nederlandse overheid op geen enkele wijze het Hitlerregime schofferen en de neutraliteit bij een eventuele oorlog riskeren. De enige mogelijkheid voor de Nederlandse overheid om te assisteren bij het vluchtelingenvraagstuk was dus, zo geeft Beucker-Andreae aan, door vluchtelingen tijdelijk op te vangen in Nederland, om te scholen tot landbouwer en vervolgens door te laten stromen naar permanente toevluchtsoorden.

Beucker-Andreae zag daarnaast weinig kans om Joodse vluchtelingen onder te brengen in de Nederlandse overzeese koloniën. Vanwege het tropische klimaat zouden dergelijke gebieden niet geschikt zijn voor "migration of white people".¹²⁴ De Latijns-Amerikaanse landen, die weliswaar ook in de tropische zone liggen, zouden beter geschikt zijn. De onwil van de Nederlandse, Franse en Britse overheid om Joden te laten migreren naar hun overzeese territoria kwam hen op indirecte kritiek te staan van de Latijns-Amerikaanse diplomaten, en in het bijzonder van de afgezant van Columbia, M. Yepes. Hij stelde namelijk dat het verplaatsen van vluchtelingen naar de Latijns-Amerikaanse staten niet los gezien kon worden van het openstellen van de koloniën van Frankrijk, Nederland en Groot-Brittannië voor dezelfde vluchtelingen. Deze landen konden, zo was Yepes' gedachte, vanwege hun enorme koloniale rijken niet claimen dat hun capaciteiten om vluchtelingen op te vangen volledig verzadigd waren: "Indeed, paraphrasing the historic phrase that everyone knows well, we might repeat here: "Messieurs les français, Messieurs les anglais, Messieurs les hollandais, It is for you to act first: it is to you that this appeal is addressed".¹²⁵

Waar op de meeste toespraken slechts een beleefd hoffelijkheidapplaus volgde, kon Yepes' slotzin rekenen op veel enthousiaste bijval van met name zijn Latijns-Amerikaanse collega's.¹²⁶ Hoewel M. Rasmussen, de vertegenwoordiger van Denemarken, Yepes weliswaar van repliek diende door te stellen dat "the countries of Europe cannot solve this problem even in its limited aspect without the help of other continents"¹²⁷, maakten de uitspraken van beide diplomaten pijnlijk duidelijk dat zowel de Westerse als de Latijns-Amerikaanse landen de uiteindelijke verantwoordelijkheid op elkaar probeerden af te

---

¹²²"Proceedings, Second Public Meeting, July 7, 1938", p. 59.

¹²³Ibidem, p. 60.

¹²⁴Ibidem, p. 61.

¹²⁵"Proceedings, Third Public Meeting, July 9, 1938", p. 136.

¹²⁶F. Kieffer, *Judenverfolgung in Deutschland. Eine innere Angelegenheit?* (Stuttgart 2003), p. 239.

¹²⁷"Proceedings, Third Public Meeting, July 9, 1938", p. 149.

schuiven. Alleen de piepkleine Dominicaanse Republiek bleek bereid om tienduizenden Joden, zij het in ruil voor een flinke som geld, op te vangen. Dit kon echter niet verhullen dat het de overige democratieën van de wereld, vanwege de economische crisis, de antisemitische voedingsbodem in eigen land en de politieke gevoeligheid – zowel op nationaal als internationaal niveau - van het onderwerp, veelal ontbrak aan de wil en daadkracht om de Joodse vluchtelingen te redden.¹²⁸ Deze holle retoriek van de vertegenwoordigers zou het verdere verloop van de conferentie blijven bepalen. Voor de slachtoffers, de journalisten, de vertegenwoordigers zelf en voor het naziregime werd steeds evidenter dat deze schijnvoorstelling geen noemenswaardige oplossingen zou aandragen.¹²⁹

---

¹²⁸ F. Kieffer, *Judenverfolgung in Deutschland*. (Stuttgart 2003), p. 243.

¹²⁹ D. Laffer, *The Jewish Trail of Tears: The Evian Conference of July 1938* (2011), p. 250.

Hoofdstuk 3 | ... naar Nederland

Joodse vluchtelingen in Nederland

In het voorgaande hoofdstuk is, aan de hand van het verloop van de Évianconferentie, getoond hoezeer de bewoordingen van de diplomaten, al dan niet bewust, geworteld waren in de eeuwenoude negatieve beeldvorming over Joden. Met uitzondering van de Dominicaanse Republiek was geen enkel land bereid om de Joodse politieke vluchtelingen permanent een onderdak te bieden. Niemand wilde immers, in de onmiskenbare bewoordingen van de Australische vertegenwoordiger, een “racial problem” importeren en daarmee de culturele verworvenheden, de sociaaleconomische situatie en de politieke stabiliteit blootstellen aan de “twijfelachtige invloed” van de Joden.

Dergelijke taaldaden zijn niet alleen een afspiegeling van de reeds bestaande beeldvorming, maar dragen tevens, de woorden van taalfilosofe Judith Butler in herinnering roepend, als een motor bij aan de in stand houding- en de verscherping van de bestaande mythen. Vanwege zijn stigmatiserende vermogen is taalper definitie een vorm van actie. In dit hoofdstuk zal daarom onderzocht worden hoe de uitlatingen over de Joodse vluchtelingen op hun beurt hun weerklank vonden in de Nederlandse maatschappij en daarmee zowel het publieke domein als het politieke debat beïnvloedden. De keuze voor Nederland is gebaseerd op de volgende overwegingen. Ten eerste is de nabijheid van Nederland tot Duitsland van groot belang: doordat beide landen direct aan elkaar grenzen, werden de Nederlanders al in een relatief vroeg stadium geconfronteerd met een constante - weliswaar variërend in aantal - stroom van Joodse vluchtelingen. Juist doordat Nederland in een vroege fase, en daardoor ook over een langere periode, in aanraking kwam met de onafwendbare vluchtelingenstroom, is het mogelijk om veranderingen in de bewoordingen over Joodse vluchtelingen te onderscheiden. Ten tweede is Nederland relevant vanwege de opmerkelijke rol die zij tijdens de Évianconferentie speelde. De Nederlandse vertegenwoordigers verkondigden weliswaar het verlangen dat zij “to play our part in contributing to finding a solution for this problem”¹³⁰, maar dat de Nederlandse regering, ondanks haar grootschalige koloniale rijk, “not in a position to admit any refugees, unless it be in exceptional cases” was.¹³¹ Deze absolute weigering om vluchtelingen onderdak te bieden, werd door weinig diplomaten zo scherp verwoord als door Beucker-Andrae. Tot slot is deze casus ook vanwege de beschikbaarheid en de toegankelijkheid van het bronmateriaal gekozen. Het benodigde bronmateriaal om de weerklank van de Évianconferentie in de samenleving te onderzoeken, voornamelijk krantenartikelen en parlamentsverslagen, is voor Nederland namelijk goed beschikbaar.

Het Nederlandse beleid ten aanzien van Joodse vluchtelingen tussen 1933 en de Évianconferentie kenmerkt zich door toenemende restricties, ingegeven door de angst voor een stroom van arme Joodse vluchtelingen op een moment dat veel Nederlandse arbeidskrachten door de economische crisis zonder werk zaten. Versterkt door de vrees het sluimerende antisemitisme aan te wakkeren, beargumenteerde de Nederlandse overheid dat het verstandiger zou zijn om de landsgrenzen hermetisch af te sluiten. Dit restrictieve beleid ging tevens gepaard met het aanbrengen van verschillen tussen ‘gewone’ vreemdelingen en Joodse vluchtelingen. Joodse vluchtelingen werden, veelal vanwege de vrees voor versterkt antisemitisme, minder graag gezien dan andere vluchtelingen, waardoor zij lastiger aan een

---

¹³⁰ “Proceedings, Second Public Meeting, July 7, 1938”, p. 59.

¹³¹ Ibidem, p. 60.

visum of arbeidsvergunning konden komen.¹³² Daarnaast werd ook onderscheid gemaakt tussen 'Joden' en 'Oost-Joden', die, vanwege hun vermeende armoede en moeilijke assimileerbaarheid, als bijzonder onwenselijk werden gezien. Daarnaast zouden de 'Oost-Joden', veelal afkomstig uit Polen, beschikken over een andere, uiterst dubieuze mentaliteit en het niet zo nauw nemen met de Nederlandse wetgeving.¹³³

Hoewel dergelijke verschillen in categorisering in het staats- en strafrecht allang waren verdwenen en Joden ook dezelfde maatschappelijke kansen hadden als de gemiddelde Nederlander, bleef er in de Nederlandse samenleving een bepaalde mate van discriminatie tegenover Joden bestaan. Joden werden als anders ervaren en men sprak over hen in termen die men niet voor andere groepen zou gebruiken.¹³⁴ Zo schreef de directeur-generaal van Handel, Scheepvaart en Nijverheid Hans Hirschfeld: 'Verder heeft de Duitse jood veel en vaak zeer veel eigenschappen in zich vereenigd, die de Duitschers vaak weinig populair maakten. De vraag is wel eens gewettigd geweest of de Duitse jood in het algemeen vaak niet heeft bijgedragen tot den slechten naam, dien de Duitschers op menig gebied gewoonlijk hebben'.¹³⁵

Daarnaast werden bepaalde categorieën, waarvan het belang al in de voorgaande hoofdstukken aan de orde is geweest, vanuit Duitsland geïmporteerd en in Nederland toegepast door beleidsmakers, het ambtenarenapparaat en zelfs door Joodse comités. Dergelijke gecreëerde categorieën, zoals 'Ariërs', 'Oost-Joden', 'voljoden' en 'halfjoden', zoals deze tijdens de rassenwetten van Neurenberg werden gecreëerd, werden in Nederland niet geproblematiseerd, maar op een verre van neutrale wijze gebruikt: wetgeving uit Duitsland, zoals het discriminerende verbod op een huwelijk tussen Joden en niet-Joden uit september 1935, was bijvoorbeeld ook geldig voor in Nederland wonende Duitsers.¹³⁶ Aan dergelijke categorieën kleefden niet alleen overwegend negatieve connotaties, maar ook politieke consequenties. Zo circuleerde onder de toenmalige minister van Justitie van Schaik en zijn ambtenaren het plan om het uitzettingsbeleid te verruimen: 'Oost-Joden' en stateloze Joodse vluchtelingen dienden sneller het land uitgezet te worden, terwijl 'Duitse Joden', vanwege het Vestigingsverdrag met Duitsland¹³⁷ en vanwege "de tradities van ons volk"¹³⁸, niet zomaar uitgeleid konden worden. Het is opvallend dat 'Duitse Joden' in eerste instantie wel mochten rekenen op de Nederlandse traditie van gastvrijheid en tolerantie, terwijl 'Oost-Joden' en stateloze vluchtelingen zo snel mogelijk dienden te vertrekken naar hun voormalige vaderland.

'Ongewenscht'!

Dit wil echter niet zeggen dat het de 'Duitse Joden' vrij stond om zich permanent in Nederland te vestigen. In lijn met het steeds restrictievere beleid ten aanzien van alle soorten vreemdelingen, wilde Minister van Justitie Van Schaik wilde het liefst, uit "ras-

---

¹³²C. van Eijl, *Al te goed is buurmans gek. Het Nederlandse vreemdelingenbeleid 1840-1940* (Amsterdam 2005), p. 180.

¹³³Ibidem, p. 179.

¹³⁴J. Blom en J. Cahen, *Joodse Nederlanders, Nederlandse joden en joden in Nederland 1870-1940* (Amsterdam 1995), p. 284-287.

¹³⁵NA, 2.06.001, inv.nr. 5185, nota Hirschfeld over Duitse vluchtelingen, 3-1-1938.

¹³⁶C. van Eijl, *Al te goed is buurmans gek.* (Amsterdam 2005), p. 180.

¹³⁷Het afgesloten Vestigingsverdrag met Duitsland, dat in 1907 in werking was getreden, gaf de onderdanen van beide landen het recht om zich te vestigen en te werken in beide landen. Het verdrag gold vanzelfsprekend ook voor Duitse Joden: zij konden zich in theorie op dit document beroepen om de mogelijkheid op vestiging af te dwingen of uitzetting te voorkomen.

¹³⁸NIOD, Doc.II, nr. 939, MvBuZa aan MvJ 4-7-1933 (nr.22319), reactie op schrijven MvJ 27-6-1933 (2A, nr. 864), in NA, inv.nr. 2396.

oeconomische- en sociale overwegingen”, zoveel mogelijk Joodse vluchtelingen, ongeacht categorisering, uitwijzen: hoe langer de reeds aanwezige Joden in Nederland mochten verblijven, hoe lastiger het zou worden hen kwijt te raken, zo redeneerde hij.¹³⁹ ‘Duitse Joden’ mochten, na het rondsturen van de eerste vluchtelingencirculaire van 30 mei 1934, slechts tijdelijk in Nederland verblijven en zij werden bij binnenkomst strenger geselecteerd op hun eigen financiële middelen. Zo konden arme Joden, die een financiële last voor de Nederlandse overheid dreigden te worden, tijdig geweerd worden.¹⁴⁰ Deze strengere selectie werd in de hand gewerkt doordat Duitse Joden, volgens sommigen, geen ‘vluchteling’ in de strenge definitie van het woord waren. Hun bestaansmiddelen werden weliswaar door de Duitse regering geconfisqueerd, maar hun levens waren, aldus diverse hoge ambtenaren, niet direct in gevaar: de meeste Joden dienden hoogstens als ‘economische vluchteling’ gecategoriseerd te worden, met als gevolg dat de discriminatie en gewelddadige vervolging van Joden impliciet ontkend werd. Daar de grootste groep mensen Duitsland verliet vanwege de discriminatie- en vervolging van Joden, was vanaf maart 1938, vlak voor de Évianconferentie, het feit dat men Joods was voldoende om als ‘vluchteling’ aangemerkt te worden. ‘Vluchteling’ en ‘Jood’ werden zodoende synoniemen van elkaar. Hieraan was ook een politieke consequentie verbonden: Joods zijn betekende immers dat men vluchteling was en derhalve geen betaalde arbeid mocht verrichten. Ook hieruit blijkt dat in Duitsland geconstrueerde, racistische categorieën in het Nederlandse staatsbestel werden overgenomen zonder deze labels verder te problematiseren.¹⁴¹

Ondanks de vrij argwanende houding van de Nederlandse overheid ten opzichte van de Joodse vluchtelingen en het latent aanwezige antisemitisme in de samenleving¹⁴², was dit niet per se kenmerkend voor de Nederlandse bevolking. De ingevoerde anti-Joodse maatregelen en de antisemitische acties in Duitsland werden door de Nederlandse pers sterk afgekeurd, en op massaal bezochte vergaderingen werd hevig geprotesteerd tegen de deprivatie van de rechten van de Duitse Joden. Ook het beperkende toelatingsbeleid van de Nederlandse regering kon rekenen op grootschalig protest onder de Nederlandse bevolking.¹⁴³ Met name de circulaire van 7 mei 1938, nog geen twee maanden voor de Évianconferentie, leidde tot veel ophef. In de wetenschap dat Duitsland haar Joden niet langer als onderdaan beschouwde en dat daarom eventuele repercussies zouden uitblijven, bleek de regering bereid om het Vestigingsverdrag met Duitsland aan zijn laars te lappen. In de circulaire schreef minister van Justitie Goseling namelijk dat “een vluchteling zal voortaan als ongewenst element voor de Nederlandsche maatschappij en derhalve als een ongewenste vreemdeling te beschouwen zijn, die derhalve aan de grens geweerd, en, binnenslands aangetroffen, over de grens gebracht zal moeten worden”.¹⁴⁴ Met het rondzenden van de circulaire stelde minister Goseling de term “vluchteling”, reeds inwisselbaar voor het woord “Jood”, gelijk aan de woorden “ongewenste vreemdeling”. De verknoping van deze woorden maakt pijnlijk

---

¹³⁹ NA, 2.06.001, inv.nr. 5185, MvJ aan minster-president, 10-10-1933 (2A, nr.1154).

¹⁴⁰ De andere categorieën vluchtelingen, de stateloze vluchtelingen, de vluchtelingen met een andere nationaliteit en de vluchtelingen uit Oost-Europa – hoewel deze laatste groep formeel niet tot de vluchtelingencategorie behoorden, aangezien deze Oost-Europeanen, zo werd gesteld, veelal onder valse voorwendselen een visa hadden weten te bemachtigen -, dienden zo snel mogelijk, het liefst vrijwillig, het land te verlaten.

¹⁴¹C. van Eijl, *Al te goed is buurmans gek. Het Nederlandse vreemdelingenbeleid 1840-1940* (Amsterdam 2005), p. 180.

¹⁴² J. Blom en J. Cahen, *Joodse Nederlanders, Nederlandse joden en joden in Nederland 1870-1940* (Amsterdam 1995), p. 284-287. Zie ook: L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog1, Voorspel* (Den Haag 1969), p. 461 en p. 509-511.

¹⁴³C. van Eijl, *Al te goed is buurmans gek.* (Amsterdam 2005), p. 180.

¹⁴⁴ Circ. MvJ 7-5-1938 (2A, nr.1184), *Bijv.Stbl.* 1938, nr. 132.

duidelijk dat de Nederlandse regering het absoluut weigerde om assistentie te verlenen aan de in nood verkerende vluchtelingen: zowel vanwege hun vluchteling-zijn als vanwege hun Joods-zijn.

Hoewel de circulaire geen breuk vormde met het eerder gevoerde beleid, ontstond er toch veel ophef over de circulaire: met name de gekozen term “ongewenscht element” leidde tot gemengde reacties. Het *Nieuw Israëlitisch Weekblad* meende dat het niet nodig was ‘om iederen vreemdeling tot een ongewenscht element te verklaren’, maar sloot zich verder wel aan bij het plan van Goseling, immers, ‘een nog grotere toename van vreemdelingenvestiging zou de nationale economie uit evenwicht brengen, terwijl een nog sterker aanwas van vreemdelingen het gevaar van – om in Duitschen trant te blijven – “Ueberfremdung” in zich bergt’.¹⁴⁵ Het *Nieuw Israëlitisch Weekblad*, gericht op de Nederlands-Joodse gemeenschap, schaarde zich, opvallend genoeg, ook achter de beslissing van ‘Minister Goseling, die herhaalde malen blijk gegeven heeft, het haatzaaien tegen de Joden – zooals dit ook in ons land door sommige verdwaasde politieke tinnegieters geschiedt – te verfoeien, deze voor de “vluchtelingen” troosteloze regeling heeft getroffen, omdat het Nederlandsche belang dit dringend eischte’.¹⁴⁶ Het katholiek dagblad *De Tijd* gaf ook te kennen dat ‘Men zou terug verlangen naar dien mooien tijd, toen Nederland zich b.v. over het Hongaarsche kind ontfermde, maar de Regeering mag het land thans niet aan ’n avontuur wagen’.¹⁴⁷

Bovenstaande dagbladen gaven, net als Goseling, het landsbelang prioriteit en ageerden tevens tegen het haat zaaien en groeiende antisemitisme in de Nederlandse samenleving. In dat licht bezien, is het opvallend te noemen dat het onder de Nederlands-Joodse gemeenschap populairste dagblad, het *Nieuw Israëlitisch Weekblad*, spreekt van een “Ueberfremdung”. Blijkbaar brachten de Joodse politieke vluchtelingen, in de ogen van hun Nederlandse geloofsgenoten, toch vreemde, en misschien wel schadelijke, invloeden met zich mee. Toch sloten dergelijke uitspraken aan bij de gevoelens van veel Nederlandse Joden. R. H. Eitje, een van de belangrijkste assistenten van David Cohen, het hoofd van het in Amsterdam gestationeerde *Comité voor Joodsche Vluchtelingen*, claimde namelijk dat het comité, door middel van haar contacten in het Derde Rijk, meer had gedaan om een toestroom van vluchtelingen te voorkomen dan de Nederlandse regering en politie gecombineerd.¹⁴⁸

In contrast met deze overwegendbegripvolle artikelen stonden de kritische uitlatingen van onder andere *De Groene Amsterdammer*: ‘Vraagt men op welke rechtsgrond of wettelijke bepaling minister Gosseling’s interpretatie van het begrip “ongewenscht” door het begrip “vluchteling” berust, dan is het antwoord: op geen. Zoeken wij, bij afwezigheid van een verontschuldiging, een verklaring, dan kan men slechts vaststellen dat óf de totalitaire, fascistische, nationaal-socialistische zienswijzen hun invloed ook op onze bewindslieden schijnen te hebben uitgeoefend. Of, wat nog erger zou zijn, men wilde de uitheemse machtshebbers welwillend stemmen, ten einde hun een voorwendsel tot druk of geweld te ontnemen’.¹⁴⁹ Twee weken later, op 28 mei, publiceerde *De Groene Amsterdammer* een open brief, ondertekend door tientallen prominente intellectuelen aan de politiek, waarin met klem werd verzocht om waarden als humaniteit, naastenliefde en menslievendheid niet uit het oog te verliezen.¹⁵⁰ Ook het *Utrechts Volksblad* reageerde in kritische bewoordingen ‘voor onzen minister Goseling wel beschamend [is], dat zijn conservatieve Engelse collega [Sir Hoare, de toenmalige Home Secretary] een heel wat nobeler opvatting van het asylrecht heeft dan

---

¹⁴⁵*Nieuw Israëlitisch Weekblad*, 13 mei 1938, p. 1.

¹⁴⁶ Ibidem.

¹⁴⁷*De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad*, 10 juni 1938, p. 1.

¹⁴⁸ NIOD, 181b, nr. 10, Archieven van het Comité voor Joodsche Vluchtelingen, "Eitje aan G. van den Bergh, 23 maart 1938".

¹⁴⁹*De Groene Amsterdammer*, 14 mei 1938, p. 1.

¹⁵⁰*De Groene Amsterdammer*, 28 mei 1938, p. 1.

waarvan hij getuigenis aflegt in zijn laatste hatelijke circulaire'¹⁵¹ en het communistische *Volksdagblad* riep zelfs op tot 'een storm van protest door het land van alle vrijheidslievende Nederlanders tegen dit ongehoorde schandaal! Eist de intrekking van de circulaire-Goseling!'¹⁵² Tot slot sprak ook het *Zaans Volksblad* schande: 'Het asylrecht – een der dingen, waarin een klein land groot kan zijn, wordt met voeten getreden. Een wrede, generale maatregel acht deze minister het gemakkelijkste middel om van dat "lastige" vreemdenlingen-vraagstuk af te komen'¹⁵³ om later af te sluiten met: 'Wij wraken het domme generaliseren bij de wering van vreemdelingen. Wij richten een verontwaardigd verwijt tot den minister, die [...] geheel onnodig het berokkende leed verergerde!''¹⁵⁴

Dergelijke krantenartikelen, variërend van politieke, sociaaleconomische, religieuze en geografische achtergrond, tonen aan dat het publieke debat over het toelaten van Joodse vluchtelingen op scherp stond. Ook de politiek viel over de term "ongewenscht element", zoals Goseling deze in zijn circulaire had gebruikt. Louis de Visser, Tweede Kamerlid namens de CPN, protesteerde, samen met een aantal andere parlementariërs, dat Goselings circulaire niet alleen in strijd was met de grondwet, maar ook met de Nederlandse tradities van menselijkheid en rechtszekerheid.¹⁵⁵ Goseling pareerde dat door te stellen dat de term inderdaad wat ongelukkig gekozen was, maar dat deze niet al te woordelijk opgevat diende te worden: ook het bezoek van een goede vriend kon, als men hem onmogelijk kon ontvangen, ongewenst zijn. Daarnaast beargumenteerde Goseling dat, met het oog op het sluiten van de landsgrenzen door onder andere Frankrijk en Zwitserland, het onmogelijk was voor de regering om de Nederlandse grenzen open te houden. Het belang van het eigen volk diende in moeilijke tijden als deze immers voorop te staan.¹⁵⁶ Huiverig om zich openlijk aan de zijde van de communistische Visser te scharen, zagen de meeste Tweede Kamerleden af van verder debat, waardoor Goseling uiteindelijk gemakkelijk weg kwam met zijn dubieuze woordkeuze.¹⁵⁷ Daarmee werd, ondanks dat het voor de Nederlandse politiek steeds duidelijker werd dat het Hitlerregime zich koste wat kost wilde ontdoen van de Joodse bevolking, de Nederlandse, restrictieve wetgeving verder verscherpt.¹⁵⁸ De situatie werd nog problematischer doordat sommige Duitse ambtenaren en politieagenten actief Joden over de Nederlandse grens probeerden te smokkelen. Volgens een politierapport uit Nijmegen wisten de Duitse autoriteiten dat de Nederlandse grens minder goed beveiligd was dan de Belgische grens en dat het daarom mogelijk was om ongewenste Joden in Nederland te dumpen.¹⁵⁹

De Leidsche Courant, berichtend over de interpellatie van Visser en de algehele vluchtelingenproblematiek, concludeert: 'De kwestie der vreemdelingen is er een die slechts internationaal kan worden opgelost en Nederland neemt dan ook aan de desbetreffende conferentie deel.'¹⁶⁰

---

¹⁵¹ *Utrechts volksblad: sociaal-democratisch dagblad*, 13 mei 1938, p. 9; Sir Samuel Hoare, een Britse conservatieve politicus zette zich gedurende het jaar 1938 in om bedreigde Joodse kinderen naar Groot-Brittannië te verschepen. Het zogenoemde *Kindertransport* bracht circa 10.000 kinderen uit Duitsland, Oostenrijk en Polen in veiligheid.

¹⁵² *Het Volksdagblad: dagblad voor Nederland*, 13 mei 1938, p. 1.

¹⁵³ *Zaans volksblad: sociaal-democratisch dagblad*, 18 mei 1938, p. 3.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 3.

¹⁵⁵ *Handelingen II, Algemeene Beraadslaging, 55ste vergadering, 9 juni 1938, p. 440.*

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 442.

¹⁵⁷ C. van Eijl, *Al te goed is buurmans gek. Het Nederlandse vreemdelingenbeleid 1840-1940* (Amsterdam 2005), p. 190.

¹⁵⁸ B. Moore, *Refugees from Nazi Germany in the Netherlands 1933-1940* (Dordrecht 1986), p. 78.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 82. Zie ook: D. Cohen, *Zwervend en dolend; de Joodse vluchtelingen in Nederland in de jaren 1933-1940, met en inleiding over de jaren 1900-1933* (Haarlem 1955).

¹⁶⁰ *De Leidsche Courant*, 10 juni 1938, p. 6.

Évian in Nederland

Ondanks de toezegging van Goseling om tijdens de Évianconferentie ‘zooveel in haar [de Nederlandse regering] vermogen is, bij te dragen’¹⁶¹, was de Nederlandse inbreng, zoals in het voorgaande hoofdstuk geschetst, vrij beperkt. De strenge opstelling van Beucker-Andreae tijdens de Évianconferentie was geheel in lijn met het restrictieve beleid, zoals dat door de Nederlandse regering werd aangehouden. De belofte van Goseling om zich optimaal in te spannen voor het lot van de Joden, dient dan ook eerder gezien te worden als een poging om de gemoederen in eigen land tot bedaren te brengen in plaats van een naderende omslag in het Nederlandse migratiebeleid. Ook op internationaal niveau weigerde Nederland een significante rol te spelen in de vluchtelingenopvang.

Beucker-Andreae vertolkte dit regeringsstandpunt tijdens de conferentie in weliswaar minder controversiële bewoordingen dan Goseling, maar het uitgangspunt bleef hetzelfde: Joodse vluchtelingen waren niet of nauwelijks welkom in Nederland. Waar op de door Goseling gemunte term ‘ongewenscht element’ nog een stortvloed van gerichte kritiek volgde, bleef het, na afloop van de Évianconferentie, angstvallig stil in de Nederlandse kranten.¹⁶² Hoewel het Nederlandse vluchtelingenbeleid nog altijd onderwerp van discussie bleef, werd de Nederlandse terughoudendheid in het internationale speelveld niet intensief bekritiseerd. Ten eerste is dit te verklaren door de toenmalige vluchtelingensituatie: de *Anschluss* en de direct daaropvolgende vluchtelingenstroom waren enigszins gestagneerd en in Duitsland werd er in het najaar van 1938 weinig verdere anti-Joodse wetgeving ingevoerd, waardoor in Nederland de media-aandacht ook uitbleef. Een tweede verklaring schuilt in het feit dat de Évianconferentie na afloop door de vertegenwoordigers als een overwegend succes werd voorgesteld.¹⁶³ De diplomaten waren immers tot de oprichting van het *Intergovernmental Committee on Refugees* (IRC) overeengekomen. Het IRC, dat zich tot doel stelde om zowel landen te assisteren bij het opnemen van vluchtelingen als Duitsland te overtuigen van een georganiseerde emigratie, zou in de maanden na afloop van de conferentie bijeenkomen in Londen om het vluchtelingenvraagstuk verder op te lossen. Het grote succes school, volgens de diplomaten, in het feit dat het IRC, in tegenstelling tot de andere vluchtelingenorganisaties, bij machte was om direct met de nationaalsocialistische regering te onderhandelen over bepaalde rechten voor Joodse vluchtelingen, die essentieel werden geacht voor een eventuele hervestiging, zoals het recht om een gedeelte van hun bezit bij migratie mee te nemen. In de praktijk bleek het IRC echter, vanwege het gebrek aan autoriteit en financiële steun van de verschillende nationale overheden, een mislukking.¹⁶⁴

Niet alleen de diplomaten waren erbij gebaat om hun verdiensten zo positief mogelijk voor te stellen, ook de verschillende regeringen, waaronder de Nederlandse regering, hadden baat bij een positieve voorstelling van de Évianconferentie. Een Franse hoge ambtenaar verwoordde het treffend: “Evian [...] does not impose any imperative obligations on the participating states. More specifically, there is no particular reference to the contingents of refugees each country would have to admit. In this respect, the French delegation has succeeded completely in maintaining its point of view and in having successfully avoided [...] precise commitment.”¹⁶⁵ De mislukking van Évian was, in de woorden van de Franse politici,

---

¹⁶¹ Handelingen II, Algemeene Beraadslaging, 55ste vergadering, 9 juni 1938, p. 442.

¹⁶²B. Moore, *Refugees from Nazi Germany in the Netherlands 1933-1940* (Dordrecht 1986), p. 79-82.

¹⁶³D. Laffer, *The Jewish Trail of Tears: The Evian Conference of July 1938* (2011), p. 302-312.

¹⁶⁴S. Friedman, *No Haven for the Oppressed. United States Policy toward Jewish Refugees, 1938-1945* (Detroit 1973), p. 81.

¹⁶⁵ Foreign Ministry, “Note de la sous-direction des Affaires Administratives et des Union Internationales: Le comité d’Evian et la question des réfugiés israélites allemands,” Nov. 21, 1938,

een stil succes voor Frankrijk, aangezien het aan Frankrijk niet verplicht werd om meer vluchtelingen op te nemen. Franse voorstanders van het opnemen van meer vluchtelingen konden zich gesteund voelen door de oprichting van de IRC, terwijl tegenstanders van het opnemen van meer vluchtelingen konden worden gerustgesteld doordat de Franse regering het aan niemand verplicht was meer vluchtelingen op te nemen.¹⁶⁶

Net als de Franse overheid, liet ook de Nederlandse regering, vanwege dezelfde argumenten, de Évianconferentie geruisloos aan zich voorbij gaan: een daadwerkelijke verbetering voor de situatie van de Joden was weliswaar niet bereikt, maar de Nederlandse situatie was in ieder geval niet verslechterd. Beucker-Andreae had de door de Nederlandse regering geformuleerde doelen derhalve verwezenlijkt.¹⁶⁷

Kristallnacht

Pas in begin november 1938, met de snel verslechterende situatie voor de Joden in Duitsland, roerde de Nederlandse politiek zich weer. Willem Albarda, de fractievoorzitter van de SDAP in de Tweede Kamer, benoemde de “hartverscheurende” situatie van de Joden en stelde dat het onduelbaar was “dat hier een Jodenhaat wordt gepredikt en het is voor velen onverklaarbaar, dat de wet, die de bescherming van volksgroepen tegen belediging beloofde, niet krachtig wordt toegepast om aan die schande een einde te maken.”¹⁶⁸ Laurentius Deckers, de naoorlogse fractievoorzitter van de RKSP, sprak zich, net als Albarda, uit tegen het groeiende antisemitisme en verzocht de regering dan ook met klem om “middelen te beramen tot uitroeiing van dit kwaad [het voortwoekerend antisemitisme], nu het nog in zijn opkomst is. [...] Het is onmenselijk, onchristelijk en on-Nederlandsch.”¹⁶⁹ Het mocht, zo stelde Deckers, niet worden toegelaten in Nederland “dat medeburgers, die het vaderland liefhebben, de gemeenschap willen dienen en aan de wetten gehoorzamen gelijk wij, worden gehoond of op eenigerlei wijze gehinderd, omdat zij Jood zijn.”¹⁷⁰

Een gedeelte van de Nederlandse politiek, veelal de partijen met een socialistische of christelijke inslag, verzette zich sterk tegen het groeiende antisemitisme in eigen land. Met name de woorden van Deckers zijn in het licht van dit onderzoek interessant. Hoewel zijn uitspraak impliceert dat Joden toch anders of verschillend zijn, rekent hij hen, in tegenstelling tot de onmenselijke, onchristelijke en on-Nederlandse antisemieten, wel tot zijn Nederlandse medeburgers. Deckers’ retoriek geeft blijk van een andere wij-zij-tenstelling, waarbij Joden wel, maar antisemieten niet tot de ‘Nederlanders’ worden gerekend. Daarmee ageerde Deckers nadrukkelijk tegen de uitlatingen van Maximilien De Marchant et d’Ansembourg, Tweede Kamerlid voor de NSB, die eerder had gesteld dat het ‘volkomen natuurlijk [was], dat in den tijd van volksche wedergeboorte het Joodsche volk meer dan vroeger uitheemsch wordt gevoeld. [...] De N.S.B. koestert geen wrok tegen dat volk, maar duldt niet, dat de Joden, en zeer zeker niet een bepaald soort van internationale Joodsche kapitalisten en bolsjewisten, in ons land een overheersende positie innemen. Wil men dat antisemitisme noemen, ons goed.’¹⁷¹

De uitspraken van De Marchant et d’Ansembourg, hoewel explicieter en agressiever van karakter, vertonen sterke overeenkomsten met de standpunten van de vertegenwoordigers

---

DDF, 2ème séries, tome XIII, doc. no. 348, pp. 680 – 688; zoals geciteerd (in vertaling) in: V. Caron, *Uneasy Asylum. France and the Jewish Refugee Crisis, 1933-1942* (Stanford 1999), p. 185.

¹⁶⁶V. Caron, *Uneasy Asylum. France and the Jewish Refugee Crisis, 1933-1942* (Stanford 1999), p. 186.

¹⁶⁷D. Laffer, *The Jewish Trail of Tears: The Evian Conference of July 1938* (2011), p. 176.

¹⁶⁸ Handelingen II, Algemeene beraadslaging, 9de vergadering, 8 november 1938, p. 161.

¹⁶⁹ Ibidem, p. 163.

¹⁷⁰ Ibidem, p. 163.

¹⁷¹ Handelingen II, Algemeene beraadslaging, 9de vergadering, 8 november 1938, p. 166.

van de Évianconferentie, die immers ook vreesden voor een bedreiging van de eigen cultuur, politiek en economie door de Joodse invloed. De Marchant et d'Ansembourg kreeg repliek van CHU-lid Dirk Jan de Geer, de voormalig minister-president van Nederland: 'Dat "internationaal Jodendom" is een luchtspiegeling van het antisemitisme en tot dat "Nederlandsche volk" behooren de Nederlandsche Joden. Rasdiscriminaties bestaan hier te lande niet. De Joden in ons midden zijn volbloed Nederlanders, op volkomen gelijke lijn staande met iederen anderen Nederlander.'¹⁷² Hoewel De Geer stelde dat in Nederland geen rasdiscriminatie bestond, nam hij in zijn verdere betoog bepaalde in Duitsland geconstrueerde categorieën over en kon hij zich ook niet vrijmaken van de negatieve vooroordelen over Joden. Tijdens de bespreking van het antisemitisme in andere landen zei hij namelijk: 'Een der vreeselijkste openbaringen daarvan in sommige landen is, dat zelfs kinderen op de scholen niet veilig zijn tegen den opgewekten haat. Wat men daarvan hoort, is ontstellend. Zelfs aangenomen dat onder de Joden veel verdorven naturen voorkomen - meer dan onder andere menschen -, dan nog is het gruwelijk dit op jonge kinderen te verhalen'¹⁷³ en weer later geeft hij toe: 'Er zijn ook wel eens andere Joden geweest, evenzeer als Ariërs van ander maaksel dan wij zouden wenschen.'¹⁷⁴ Uitspraken als deze illustreren het punt dat, ook binnen de Nederlandse politieke top, Joden vaak als anders werden ervaren en er ook anders over hen gesproken werd dan men over Nederlanders zou doen. Ook bewijzen dergelijke uitspraken dat in Duitsland geconstrueerde categorieën, zoals Joden tegenover Ariërs, in Nederland klakkeloos werden overgenomen, zonder dat deze geïdentificeerd werden.¹⁷⁵

Bovenstaande citaten zijn interessant om wat wél wordt gezegd, maar bovenal ook om wat niet ter sprake komt: de Joodse vluchtelingen zelf. Hoewel de Joodse Nederlanders door het merendeel van de politici werden verdedigd, bleef het beleid voor de Joodse vluchtelingen, tot aan de *Kristallnacht* van 9 op 10 november, onbesproken. Pas na de nacht waarin honderden Duitse Joden werden vermoord en duizenden Joodse winkels en synagogen werden vernietigd, laaide het debat over het Nederlandse vluchtelingenbeleid weer op. De heer Deckers weet 'dat economische zorgen ons er toe hebben verplicht de poorten van ons land minder wijd dan vroeger geopend te houden voor vreemdelingen. De omstandigheden zijn thans echter zoo, dat naar mijn meening sterk rekening moet worden gehouden met de mogelijkheid dat weldra beklagenswaardige medemenschen [...] bij ons aankloppen om onderdak.'¹⁷⁶ Ook de heer Albarda stelde: 'Hier is nu een terrein voor zelfstandigheidspolitiek, om er voor te zorgen, dat dergelijke dingen [verwijzend naar de *Kristallnacht*] hier zelfs ook geen begin van ontwikkeling kunnen krijgen. Ik zou ook aan de Regeering willen vragen: moeten de gebeurtenissen van gisteren ons niet den plicht voorschrijven om te overwegen, of niet de toegang van vluchtelingen, die in zulke vreeselijke omstandigheden verkeerden, in Nederland kan worden verruimd. [...] Ik zou de Regeering willen verzoeken met den grootst mogelijken spoed een internationaal overleg tot stand te brengen, zoodat zoo mogelijk op dezelfde wijze te zamen met andere grensstaten maatregelen kunnen worden genomen om een zoo groot mogelijk deel van deze ongelukkige slachtoffers van die moderne barbaarsheid in ons land veiligheid en toevlucht te verschaffen.'¹⁷⁷

De *Kristallnacht* leidde ertoe dat in de Tweede Kamer opnieuw werd gedebatteerd over een (eenmalige) verruiming van het Nederlandse vluchtelingenbeleid. Zo vroeg Tweede Kamerlid namens de Liberale Staatspartij, Willem Wendelaar, de minister of hij 'concessies

---

¹⁷² Handelingen II, Algemeene beraadslaging, 10de vergadering, 9 november 1938, p. 192-193.

¹⁷³ Ibidem, p. 192-193.

¹⁷⁴ Ibidem, p. 192-193.

¹⁷⁵ C. van Eijl, *Al te goed is buurmans gek. Het Nederlandse vreemdelingenbeleid 1840-1940* (Amsterdam 2005), p. 180.

¹⁷⁶ Handelingen II, Algemeene beraadslaging, 12de vergadering, 11 november 1938, p. 240.

¹⁷⁷ Ibidem, p. 232.

zou kunnen doen, dat een zeker aantal Joden op doorreis in Nederland zou worden toegelaten'. Hij vond 'een naar mijn smaak te voorzichtigen bureau-toon te hebben gehoord. Ik had graag wat meer menselijks gehoord in den zin van: wij zullen zooveel doen als wij maar eenigszins kunnen.'¹⁷⁸ SDAP-lid Leendert Donker erkende weliswaar de 'moeilijkheden, welke de Regeering op dit punt heeft en al erkent men de waarde van de argumenten, welke zij aanvoert, om hier de grenzen zooveel mogelijk gesloten te houden, er zijn toch momenten, waarin de menselijkheid haar eischen stelt, ook tegenover economische en andere overwegingen in.'¹⁷⁹ Toch hield Goseling, ondanks herhaaldelijk aandringen van zijn Kamerleden, voet bij stuk. Het slechts functioneren als doortrekland en het daarbij zoveel mogelijk weigeren van vluchtelingen is noodzakelijk 'wil het de rechtmatige belangen van zijn volk niet ernstig in het gedrang brengen. Dit standpunt is allerm minst nationaal-egoïstisch; het heeft ook in de internationale sfeer erkenning gevonden, nl. in het advies van het *Comité Pour L'assistance Internationale Aux Réfugiés*.'¹⁸⁰ Want, zo stelt Goseling, 'zoolang er een redelijk vermoeden bestaat omtrent hun gevaarlijkheid of aangaande hun persoon en hun streven volkomen onzekerheid heerscht, is het niet verantwoord hun verblijf hier te regelen en te bevestigen.'¹⁸¹

De laatste twee citaten van Goseling demonstreerden niet alleen de beperkte bewegingsvrijheid waarmee de Nederlandse regering te kampen had vanwege de problematische economische en (internationaal) politieke situatie, maar ze maken ook duidelijk dat zijn beeld van de Joodse vluchtelingen allerm minst positief was – en daarmee een extra bedreiging vormde voor de toch al onrustige Nederlandse maatschappij. Zijn taalgebruik impliceerde dat de Joodse vluchtelingen 'gevaarlijk' konden zijn voor de Nederlandse bevolking. Met deze categorisering, stereotypering en generalisering ontzegde Goseling de Joodse vluchtelingen de kans op het zoeken van een veilig toevluchtsoord en liet hij hen over aan de agressie van de Hitler. Met alle gevolgen van dien.

---

¹⁷⁸Handelingen II, Algemeene beraadslaging, 14de vergadering, 16 november 1938, p. 326-327.

¹⁷⁹Ibidem, p. 329-330.

¹⁸⁰ Handelingen II, Algemeene beraadslaging, 15de vergadering, 17 november 1938, p. 326-327.

¹⁸¹ Ibidem, p. 326-327.

Conclusie |

De Évianconferentie verschafte een unieke kans aan de internationale gemeenschap om het Joodse vluchtelingenvraagstuk en de discriminatie van Joden, op basis van raciale veronderstellingen, te bespreken. De meelevende, maar holle retoriek van de vertegenwoordigers maakte echter al snel duidelijk dat een oplossing voor de penibele Joodse situatie niet gevonden zou worden. De weigering van de nationale staten om Joodse vluchtelingen op te nemen was enerzijds gebaseerd op de bestaande beeldvorming over Joden en de dreiging die van hen uit zou gaan en anderzijds op de reeds instabiele sociaaleconomische en politieke situatie waarin veel landen verkeerden. Geen enkel land was dan ook bereid om het reeds fragiele landsbelang op het spel te zetten teneinde een vermeende risicogroep een veilige thuishaven te bieden.

Bij het maken van deze afweging - het al dan niet opnemen van Joodse vluchtelingen - speelde taal, zoals is aangetoond, een cruciale rol. De onduidelijke benoeming van de kwestie bemoeilijkte het formuleren van een adequate oplossing; het categoriseren, het generaliseren en de soms ronduit discriminerende opmerkingen versterkten de bestaande, negatieve stereotypen en vooroordelen over Joden; de weinig constructieve houding van de vertegenwoordigers - veelal in opdracht van de eigen regering - beperkten enig oplossingsgericht denken en de passieve toon van de toespraken saboteerde een internationaal, energiek samenwerkingsverband. De door de diplomaten gesproken woorden, voortkomend uit een politiek, economisch en cultureel krachtenveld, hadden tevens een groot effect op datzelfde krachtenveld: een moedig, daadkrachtig optreden, gericht op het daadwerkelijk redden van honderdduizenden in nood verkerende vluchtelingen, bleef uit. Het mislukken van de Évianconferentie is daarom niet alleen toe te schrijven aan de ronduit problematische internationale situatie, maar ook de gesproken taal werkte een falen in de hand.

Ook de Nederlandse regering verschool zich achter diverse excuses om maar geen Joodse vluchtelingen op te hoeven nemen. Het landsbelang – op zowel politiek als cultureel als sociaaleconomisch - zou immers, zoals aangetoond in hoofdstuk drie, ernstig in gevaar komen bij het toelaten van Joodse vluchtelingen. Ondanks veelgeklonken protest, vanuit de politiek én vanuit de media, werd het vluchtelingenbeleid niet verruimd en bleven Joden gekenmerkt als een ‘ongewenst element’. De vervlechting tussen de categorieën "Jood", "vluchteling" en "ongewenste vreemdeling", zoals deze ontstond door de circulaire van minister Goseling, lag aan de basis van de weigering om de Joodse vluchtelingen te hulp te schieten. Hoewel de Nederlandse regering handelde vanuit de overtuiging het landsbelang zo goed mogelijk te dienen, is het daarbij het morele kompas compleet uit het oog verloren: het toelaten van Joodse vluchtelingen was niet in het belang van het land, en dus was het allerminst praktisch om hen te redden van de vervolging, waaraan zij blootgesteld waren.

Taal is macht; en taal veroordeelde de Joden tot de gruwelen van het naziregime. Retoriek hoort onvermijdelijk bij taalgebruik (ook dit onderzoek pretendeert allesbehalve vrij te zijn van stereotypering en categorisering; zie alleen al de term ‘naziregime’), maar de gevaren ervan zijn, ook tegenwoordig, onvoorstelbaar. Splijtende retoriek, zoals de stelling dat vluchtelingen een ‘zwaar ontwrichtende werking op onze samenleving’¹⁸² hebben, is politiek gezien weliswaar verdedigbaar, maar kan daarnaast ook zorgen voor polarisatie en bangmakerij. Daarom zal het altijd noodzakelijk blijven om taal te deconstrueren, te analyseren en de (politieke) doelen, die eraan ten grondslag liggen, te onderzoeken.

---

¹⁸²M. Azmani, *De (buiten)grenzen van Europa. Migratienota VVD* (2015), p. 5.

Tegelijkertijd is het belangrijk om de complexe en veelzijdige weg van het woord, zoals in deze scriptie is geschetst, in herinnering te blijven roepen, want een volgende Évian... dat nooit meer.

Bronnenlijst |

Visuele bronnen |

Afbeelding voorzijde: *The New York Times*, 3 juli 1938.

Onderschrift: Will the Evian Conference guide him to freedom?

Tekstuele bronnen |

Azmani, M., *De (buiten)grenzen van Europa. Migratienota VVD* (2015).

Coughlin, C., *Am I an Anti-Semite?*(Detroit 1939).

Hess, M., *Rom und Jerusalem, die Letzte Nationalitätsfrage*(Leipzig, 1862).

Jones, S., 'Refugee rhetoric echoes 1938 summit before Holocaust, UN officials warns', *The Guardian* (2015) <<http://www.theguardian.com/global-development/2015/oct/14/refugee-rhetoric-echoes-1938-summit-before-holocaust-un-official-warns>> [geraadpleegd op 16-01-2016].

Levmore, B., 'A Stimulus for American Industry: Non-professional Refugees', *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 203 (1939).

Luschan, F. von., 'Die anthropologische Stellung der Juden', *Correspondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* Nr. 9.(1892).

Onbekend, *The Protocols of the Elders Zion* (1903).

Tartakower, A., en Grossmann, K., *The Jewish Refugee* (New York 1944).

Wischnitzer, M., 'Jewish Emigration from Germany 1933-1938", *Jewish Social Studies* 2, No. 1.(1940).

Archiefmateriaal - politiek |

Circ. MvJ 7-5-1938 (2A, nr.1184), *Bijv.Stbl.* 1938, nr. 132.

Handelingen II, Algemeene Beraadslaging, 55ste vergadering, 9 juni 1938.

Handelingen II, Algemeene beraadslaging, 9de vergadering, 8 november 1938.

Handelingen II, Algemeene beraadslaging, 10de vergadering, 9 november 1938.

Handelingen II, Algemeene beraadslaging, 11de vergadering, 10 november 1938.

Handelingen II, Algemeene beraadslaging, 12de vergadering, 11 november 1938.

Handelingen II, Algemeene beraadslaging, 13de vergadering, 15 november 1938.

Handelingen II, Algemeene beraadslaging, 14de vergadering, 16 november 1938.

Handelingen II, Algemeene beraadslaging, 15de vergadering, 17 november 1938

NA, 2.06.001, inv.nr. 5185, nota Hirschfeld over Duitse vluchtelingen, 3-1-1938.

NA, 2.06.001, inv.nr. 5185, MvJ aan minster-president, 10-10-1933 (2A, nr.1154).

NIOD, Doc.II, nr. 939, MvBuZa aan MvJ 4-7-1933 (nr.22319), reactie op schrijven MvJ 27-6-1933 (2A, nr. 864), in NA, inv.nr. 2396.

NIOD, 181b, nr.10, Archieven van het Comité voor Joodsche Vluchtelingen, "Eitje aan G. van den Bergh, 23 maart 1938".

De volledige *Myron. C. Taylor Papers* over de Évianconferentie, zoals te raadplegen via Digital Collections van de FDR Library. Zie ook: <http://www.fdrlibrary.marist.edu/archives/collections/franklin/?p=collections/findingaid&id=505>

Archiefmateriaal - publiek |

De Groene Amsterdammer, 14 mei 1938.

De Groene Amsterdammer, 28 mei 1938.

De Leidsche Courant, 10 juni 1938.

De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad, 10 juni 1938.

Het Volksdagblad: dagblad voor Nederland, 13 mei 1938.

Nieuw Israëlitisch Weekblad, 13 mei 1938.

Utrechts volksblad: sociaal-democratisch dagblad, 13 mei 1938.

Zaans volksblad: sociaal-democratisch dagblad, 18 mei 1938.

Literatuurlijst |

Abella, I., en Troper, H., *None is Too Many: Canada and the Jews of Europe 1933-1945* (New York 1982).

Adler-Rudel, S., 'The Evian Conference On The Refugee Question', *Leo Baeck Institute Yearbook, Vol. 13* (1968).

Arkel, D. van, *The Drawing of the Mark of Cain* (Amsterdam 2009).

Battjes, H., *De ontwikkeling van het begrip bescherming in het asielrecht* (Amsterdam 2012).

Blom, J., en Cahen, J., *Joodse Nederlanders, Nederlandse joden en joden in Nederland 1870-1940* (Amsterdam 1995).

Bosmajian, H., *The Language of Oppression* (Washington 1974)

Breitman, R., en Kraut, A., *American Refugee Policy and European Jewry, 1933-1945* (Bloomington, 1987).

Brustein, W., *Roots of Hate: Anti-Semitism in Europe before the Holocaust* (New York 2003).

Butler, J., *Excitable Speech: A Politics of the Performative* (Londen 1997).

Butler, J., *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity* (Londen 1990).

Caestecker, F., en Moore, B., *Refugees from Nazi-Germany and the Liberal European States, 1933-1939* (Oxford 2010).

Caron, V., *Uneasy Asylum. France and the Jewish Refugee Crisis, 1933-1942* (Stanford 1999).

Chomsky, N., *On Power and Ideology: The Managua Lectures* (Boston, 1987).

Cohen, D., *Zwervend en dolend; de Joodse vluchtelingen in Nederland in de jaren 1933-1940, met en inleiding over de jaren 1900-1933* (Haarlem 1955).

Dwork, D., en Pelt, R., *Flight from the Reich: Refugee Jews, 1933-1945* (New York 2009).

Edelman, M., *Political Language: Words That Succeed And Policies That Fail* (New York 1977).

Ehlich, K., *Sprache im Faschismus*. (Frankfurt amMain 1989).

Eijl, C. van, *Al te goed is buurmans gek. Het Nederlandse vreemdelingenbeleid 1840-1940* (Amsterdam 2005).

Fairclough, I., en Fairclough, N., *Political Discourse Analysis: a method for advanced students* (London 2012).

Fischer, H., 'Der Braune Hass. Das Kinderbuch "Trau keinem Fuchs auf grüner Heid´ und keinem Jud bei seinem Eid" von Elvira Bauer', *Essener Beiträge zur Jugend- und Volksliteratur, Vol. 1.* (Essen 1991).

Friedlander, S., *Nazi Germany and the Jews: The Years of Persecution, 1933-1939* (New York 1997).

Friedman, S., *No Haven for the Oppressed. United States Policy toward Jewish Refugees, 1938-1945* (Detroit 1973).

Gerrits, A., *The Myth of Jewish Communism: A Historical Interpretation* (2009).

Hentges, G., *Schattenseiten der Aufklärung. Die Darstellung von Juden und "Wilden" in philosophischen Schriften des 18. und 19. Jahrhunderts* (Schwalbach, 1999).

Hutter, C., *Linguistics and the Third Reich: Mother-tongue Fascism, Race and the Science of Language* (New York 1999).

Jong, L. de, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog I, Voorspel* (Den Haag 1969).

Joseph, J., *Language and Politics* (Edinburgh 2006).

Kaplan, M., *Between Dignity And Despair: Jewish Life in Nazi-Germany* (New York 1998).

Kaplan, T., *The Language of Nazi Genocide: Linguistic Violence and the Struggle of Germans of Jewish Ancestry* (New York 2009).

Kieffer, F., *Judenverfolgung in Deutschland. Eine innere Angelegenheit?* (Stuttgart 2003).

Klemperer, V., *Lingua Tertii Imperii: Notizbuch eines Philologen* (Berlijn 1947).

Klemperer, V., „Ich will Zeugnis ablegen bis zum letzten.“ *Tagebücher 1933–1945* (Berlijn 1995).

Kuitenbouwer, M., en Leenders, M., *Geschiedenis van de mensenrechten: bouwstenen voor een interdisciplinaire samenwerking* (Hilversum 2000).

Laarman, C., *Oude onbekenden: het politieke en publieke debat over postkoloniale migranten, 1945-2005* (Hilversum 2013).

Laffer, D., *The Jewish Trail of Tears: The Evian Conference of July 1938* (2011).

Laqueur, W., *Russia and Germany: A Century of Conflict* (New Brunswick 1990).

Marrus, W., *The Unwanted: European Refugees in the Twentieth Century* (New York 1985).

- Meyer, B., *"Jüdische Mischlinge": Rassenpolitik und Verfolgungserfahrung 1933-1945* (Hamburg 1999).
- Meyer, M., *The Origins of the Modern Jew: Jewish Identity and European Culture in Germany, 1749-1824* (Detroit 1967).
- Moore, B., *Refugees from Nazi Germany in the Netherlands 1933-1940* (Dordrecht 1986).
- Nicosia, F., en Scrase, D., *Jewish Life in Nazi-Germany: Dilemmas and Responses* (New York 2010).
- Nixon, R., *No More Vietnams* (London 1986).
- Oudejans, N., *Asylum. A Philosophical Inquiry into the International Protection of Refugees* (Oisterwijk 2011).
- Pipes, D., *Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where it Comes From* (New York 1997).
- Rorty, R., e.a., *The Linguistic Turn. Essays in Philosophical Method* (Chicago 1967).
- Salkie, R., *The Chomsky Update: Linguistics and Politics* (London 1990).
- Schoeps, J., en Schlör, J., *Antisemitismus. Vorurteile und Mythen* (München 1995).
- Schutz, A., 'Common-Sense and Scientific Interpretation of Human Action', *Philosophy and Phenomenological Research* 14 (1953).
- Sherman, A., *Island Refuge, Britain and the Refugees from the Third Reich, 1933–1939*, (London 1973).
- Skran, C., *Refugees in Interwar-Europe. The Emergence of a Regime* (Oxford 1995).
- Susser, B., en Liebman, C., *Choosing Survival: Strategies for a Jewish Future* (Oxford 1999).
- Stember, C., *Jews in the Mind of America* (New York 1966).
- Swart, A., *De toelating en uitzetting van vreemdelingen* (Deventer 1978).
- Tenenbaum, J., 'The Crucial Year', *Yad Vashem Studies* 2 (1958).
- Wittgenstein, L., *Philosophical Investigations* (Oxford 1953).